

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

KONFRONTACE ČESKÉ A POLSKÉ FRAZEOLOGIE
Z OBLASTI ŽIVÉ PŘÍRODY

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autor práce: Aneta Mlejnková

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: III.

2009

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

České Budějovice, 30. dubna 2009

.....
Aneta Mlejnková

Děkuji vedoucí práce, doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc. za vstřícnost, trpělivost a užitečné rady, které mi věnovala. Dík patří též mým blízkým, kteří stáli po celou dobu při mně.

ANOTACE

Bakalářská práce, Konfrontace české a polské frazeologie z oblasti živé přírody, je zaměřena na frazeologické jednotky, v nichž jako bázová slova vystupují zooapelativa. Cílem práce je přehled, v jaké míře jsou si frazeologická zázemí obou jazyků podobná a ve kterých aspektech se výrazně liší.

Práce je rozdělena na dvě části, teoretickou a praktickou. V teoretické části je popsána historie frazeologie v obou jazykových prostorech a problematika terminologie. V praktické části jsou zooapelativa rozdělena do tematických celků a následně jsou formálně klasifikovány frazeologické jednotky.

Tématická klasifikace a následná formální analýza frazeologických jednotek jsou vhodným východiskem pro komparaci sémantickou, která bude předmětem dalšího studia.

ANNOTATION

The bachelor work, Confrontation of czech and polish phraseology from the living nature, is focused on those phraseology units in which zooappellatives has function of based words. The aim of this work is an overview of the extent to which the phraseological background similar to the two languages and which aspects very significantly.

The work is divided into two parts, theoretical and practical. The theoretical part describes the history of phraseology in the two areas of language and terminology issues. In the practical part zooappellatives are divided into thematic units and subsequently formally classified phraseological units. Thematic classification and the subsequent formal analysis phraseological units are a good starting point for semantic comparison, which will be the subject of further study.

OBSAH

ÚVOD	8
TEORETICKÁ ČÁST	
1. VZNIK A VÝVOJ FRAZEOLOGIE A IDIOMATIKY JAKO VĚDNÍ DISCIPLÍNY	
1.1 Frazeografie česká	11
1.2 Frazeografie polská	13
1.3 Pojmy a termíny	14
1.4 IF a (ne)jazykové disciplíny	15
2. POPIS IF	
2.1 Paradigma	17
2.2 Syntagma	18
2.3 Kolokabilita a kompatibilita	19
2.4 Anomálie v IF	20
2.5 Místo frazeologie a idiomatiky v jazyce a textu	22
3. FRAZÉM A IDIOM	
3.1 Definice	23
3.2 Komponenty a útvary	24
3.3 Povaha frazému a idiomu obecně	24
3.4 Struktura frazému a idiomu	25
3.5 Význam frazému a idiomu	26
3.6 Varianty frazému a idiomu	27
3.7 Sémiotika frazému a idiomu	28
3.8 Frazémy a kvazifrazémy	28
4. SYSTÉM IF	
4.1 Distribuce frazémů a idiomů v jazyce	29
4.2 Klasifikace frazémů a idiomů	30
4.3 Formální třídy frazémů a idiomů	30
4.3.1 Třídy kolokačních frazémů a idiomů	31
4.3.2 Třídy propozičních frazémů a idiomů	34
4.3.3 Frazémy lexikální	39
5. FUNKCE FRAZÉMU A IDIOMU	
5.1 Strukturní složka funkce	40
5.2 Nominativní složka funkce	42
5.3 Komplexní funkční klasifikace	44
5.4 Transformace frazémů a idiomů	44
PRAKTICKÁ ČÁST	
6. TEMATICKÁ A FREKVENČNÍ KLASIFIKACE ZOOAPELATIV	
6.1 Zvířata Evropy	
6.1.1 domácí	47
6.1.2 divoká	49

6.2 Zvířata cizích krajů	53
6.3 Zvířata mýtů.....	54
7. FREKVENČNÍ SHODA/ROZDÍL U ZOOAPELATIV VYSTUPUJÍCÍCH V OBOU JAZYCÍCH	
7.1 Shoda	55
7.2 Rozdíl.....	56
8. FORMÁLNÍ ANALÝZA FRAZÉMŮ S VŮDČÍMI ZOOAPELATIVY	
8.1 Kůň / koń	57
8.2 Pes / pies	63
8.3 Opice / małpa	74
8.4 Lev / lew	76
8.5 Drak / smok.....	78
8.6 Upír / upiór.....	79
ZÁVĚR	80
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	83

ÚVOD

V bakalářské práci *Konfrontace české a polské frazeologie z oblasti živé přírody* se zabývám českými a polskými frazeologickými jednotkami, v nichž jako bázová slova vystupují zooapelativa. Předmětem zkoumání je srovnání jazykových shod a odlišností v rámci frazeologických zázemí obou jazyků.

Při zpracování jsem čerpala z dostupné literatury, kterou jsem získala v Národní knihovně České republiky a v Městské knihovně v Praze, v Moravské zemské knihovně v Brně a v neposlední řadě ve Státní vědecké knihovně v Českých Budějovicích.

Celou látku jsem rozdělila do dvou částí, teoretické a praktické.

Pro teoretickou část jsem čerpala poznatky v knize Františka Čermáka *Frazeologie a idiomatika česká a obecná* (Praha 2007). Sleduji historický vývoj frazeologie v obou jazykových teritoriích, českém i polském. Snažím se proniknout do problematiky terminologie v celé její šíři a poukázat i na další aspekty spojené s frazeologií.

V praktické části pracuji s materiálem shromážděným ve slovníku Evy Mrhačové a Renáty Ponczové *Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice: Česko-polský a polsko-český slovník* (Ostrava 2003). Nejprve sleduji výskyt jednotlivých zooapelativ v rámci obou jazyků. Docházím tak k prvnímu členění, na skupinu zooapelativ objevujících se v obou jazycích, vystupujících jen v českém jazyce a konečně zooapelativ nacházejících se pouze v jazykové rovině polské. V rámci těchto množin klasifikuji dále zooapelativa na základě vytvořeného hlediska tematického, a sice podle prostoru, ve kterém vzhledem k evropskému člověku žijí. Ke skupinám zvířat evropských a mimo-evropských připojuji též skupinu zvířat mytologických. V dalším kroku sleduji počet frazeologických jednotek u jednotlivých zooapelativ, abych pro další analýzu vybrala vždy prvních pět nejfrekventovanějších zástupců. Všímám si v tomto ohledu též shod a nápadných rozdílů v rámci každé tematické skupiny.

Konečným krokem mého zkoumání je formální analýza frazeologických jednotek vůdčích zooapelativ tří základních tematických skupin: zvířat žijících v Evropě, zvířat pocházejících z cizích krajů a zvířat mytologických. Pro přehlednost zvýrazňuji ryze české frazeologické jednotky rámečkem, polské tučným písmem.

Ve své práci si kladu otázku, do jaké míry se mohou frazeologické jednotky založené na systémové anomálii shodovat, nebo lišit u jazyků, které jsou si právě systémově tak podobné. Snažím se též vnést povědomí o frazeologii jako o samostatné jazy-

kové disciplíně, která má silné vědecké zázemí a nabízí velké množství inspirací pro další jazyková bádání.

TEORETICKÁ ČÁST

1. VZNIK A VÝVOJ FRAZEOLOGIE A IDIOMATIKY JAKO VĚDNÍ DISCIPLÍNY

Zájem o frazeologii a idiomatiku není v žádném jeho smyslu novou skutečností. I když se pojetí obou pojmů v měnícím se dobovém kontextu chápalo dosti různě, frazeologické a idiomatické výrazy se ve slovnících v rozličných podobách objevovaly vždy.

1.1 Frazeografie česká

Za první vydané soupisy v českém frazeologickém kontextu lze považovat ještě německy psanou práci **Josefa Matěje Sychry** *Versuch einer böhmischen Phraseologie* (1821-22) a později už česky psané práce **Jana Štacha** *Česká frazeologie. Sestavena zvláště v prospěch studujících na školách gymnasiálních a reálních, z nejvýtečnějších spisovatelů a od nejstarší doby až do Komenského* (1862) a dále práce mnohem významnějšího **Františka Šebka** *Česká frazeologie* (1864).¹

Druhá větev frazeologie, známá jako paremiologie, totiž přísloví, se dlouho chápala ve vztahu k frazeologii nespojitě. Mělo se za to, že přísloví jsou doménou etnografickou, a tedy nelingvistickou. Počátky českého příslovnictví najdeme především u **Smila Flašky** (*Preverbia Flassconis, generosi domini et baccalarii Pragensis* ze 2. pol. 15. stol.), **Jana Blahoslava** (*Přísloví česká*, in: *Gramatika česká 1571*) a **Jakuba Srnce z Varvažova** (*Dicteria seu preverbia bohemia, ad phrasim Latinorum accomodata atque per centurias quondam in usum scholár privatae istributa* 1582), z nichž pak vydatně čerpal ve své *Moudrosti starých Čechů* (1631) **Jan Amos Komenský**. Navazují až obrozenci, především **Josef Dobrovský** svou knihou *Českých přísloví sbírka* (1804). Vrchol přichází s dílem silně etnograficky orientovaného **Františka Ladislava Čelakovského** *Mudrosloví národu slovanského v příslovích. Připojena jest sbírka proudurodních českých pořekadel* (1852), z kterého se čerpá dodnes (srov. i nový frekvenční průzkum současné známosti u D. Bittnerové – F. Schindlera, 1977).²

Hlavní rozvoj v popisu frazeologie přináší až 20. století. Na začátku stojí pokus o celkové uchopení přísloví, staročeského i novočeského, od **Václava Flajšhane**. Pro-

¹ Srov. Čermák, F.: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Karolinum, Praha 2007, s. 483

² Srov. tamtéž, s. 483 - 484

jekt však nedokončil, zůstalo jen u dvoudílné staročeské části *Česká přísloví. Sbírnka přísloví... Prísloví staročeská A-N, O-Ž* (1911, 1913). **Jan Mašín** poté vydává *Slovník českých vazeb a rčení* (1916, 1924), roku 1947 vydává svá *Lidová rčení* **Jaroslav Zao-
rálek**.³

Pro svou zajímavost se frazeologie často dostávala i do souvztažnosti s etymologií, např. **Jindřich Pokorný** podal takové výklady v knize *Zakopaný pes, aneb o tom, jak, pro a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, pořekadla a přísloví* (1976). Zajímavý pokus ztvárnit frazeologii obrazově nabídl Josef Lada (*Ilustrovaná frazeologie*, 1971).

V 80. letech 20. století se pak začíná se sběrem soudobého materiálu pro popis celé současné frazeologie. První a dosud užívaný systém a obecný přehled vypracoval František Čermák (*Idiomatika a frazeologie češtiny*, 1982). Od roku 1982 začíná být též publikován *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (SČFI). Dosud vyšlé svazky zahrnují *Přirovnání* (1983), *Výrazy neslovesné* (1988) a *Výrazy slovesné* (1994). Poslední, čtvrtý svazek, *Výrazy větné* je připraven k tisku jako součást druhého vydání celého SČFI v nakladatelství Leda na rok 2009. SČFI podává poprvé systematický popis významu, kontextu, užití i funkce frazémů. Cílené studie k různým oblastem frazeologie jsou vydávány jako přílohy k jednotlivým strukturně a tematicky zaměřeným dílům SČFI.

Dnešní frazeologie vystupuje jako samostatná výzkumná a vědecká disciplína, mj. i díky *Evropské asociaci pro frazeologii* či *Europhras*, založené v 90. letech minulého století (1999), která pravidelně vydává i své kongresové sborníky.⁴

³ Srov. Čermák, F.: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Karolinum, Praha 2007, s. 484

⁴ Srov. tamtéž, s. 484 - 486

1.2 Frazeografie polská

V roce 1898 vydal svůj frazeologický slovník **Anton Krasnowolski**. Obsahoval přibližně 16 000 dobových ustálených jazykových spojení a byl pojat jako učebnice. Proto také má titul *Słownik frazeologiczny. Poradnik dla piszących*.⁵ Po smrti Krasnowolského bylo dílo doplněno a aktualizováno. Bylo vydáváno až do 30. let 20. století a pro nedostatek jiných podobných slovníků těžilo se z Krasnowolského práce až do 70. let 20. století. Učil správným větným konstrukcím a exaktnímu vyjadřování, ukazoval jazykové bohatství současné polštiny. Klasifikaci frazémů velkou váhu nepřisuzoval, teorie frazeologie ho nezajímala. Věnoval se raději jazykové správnosti. Znamenitě rozuměl potřebám psaného jazyka. Přesně věděl, s kterými oblastmi jazyka mají Poláci problémy a snažil se je lidem přiblížit. Apeloval také na odsunutí výrazů cizího původu, zejména rusismů.

Téměř o sto let později, roku 1967, vyšel rozsáhlý *Słownik frazeologiczny języka polskiego* **Stanisława Skorupky**.⁶ V dějinách polské frazeologie jako vědy byl opravdovým průlomem. Autor v úvodu představil svou klasifikaci frazémů (dnes nazývanou „klasická“), která se uplatňuje dodnes. Ve dvou svazcích shromáždil na 80 000 hesel, mapujících polský jazyk už od poloviny 18. století. Za zmínku stojí, do jaké podoby první výtisk vznikl. Tehdejší vydavatel z práce se slovníkem udělal de facto lingvistickou „anabázi“. Neopatřil knihu jasnými indexy pro přechody v abecedním dělení a zvolil ne právě šťastnou typografickou úpravu, díky níž *znalezienie jakiegoś zwrotu czy wyrażenia gryniczyło z cudem*.⁷ Skorupkův frazeologický slovník však zůstává stále velice váženou frazeologickou prací.

Skorupka neměl dlouho žádného nástupce. Až v roce 2003 vyšel *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny* **Stanislava Bąby** a Jarosława Liberka⁸. Samo vydavatelství (PWN) píše v úvodu, že je to „*największy słownik frazeologiczny od czasu (...) słownika Stanisława Skorupki*“.⁹ Kniha na svých 1100 stranách zahrnuje 3700 hesel. Každé obsahuje definici i vzor užití frazému v kontextu.

⁵ <http://www.frazeologia.pl/frazeologia/frazy.php?s=slovníki>

⁶ Tamtéž

⁷ Tamtéž

⁸ Tamtéž

⁹ Tamtéž

Zatím posledním počinem na polském frazeologickém poli je *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* **Petra Müldnera-Nieckowského**.¹⁰ Zahrnuje takřka 200 000 hesel. Autor uplatňuje svou tzv. funkční klasifikaci frazémů. Slovník je koncipován tak, aby uživateli práci s ním co nejvíce usnadnil. Nabízí synonymní rejstřík a pracuje s kvalifikátory (z kterého stylu daný frazém pochází a s jakým typem emocí je spjat).

Pro žáky všech typů škol je pak určen *Nowy szkolny słownik frazeologiczny* **Petra Müldnera-Nieckowského** a **Lukáše Müldnera-Nieckowského**.¹¹ Obsahuje vybraných 40% materiálu slovníku velkého, připojena je početná skupina frazémů pocházejících z Bible a z antické mytologie. Uživatel má možnost pracovat též s tematickým rejstříkem.

1.3 Pojmy a termíny

Etymologie obou základních termínů IF, tedy *frazeologie* a *idiomatiky*, je latinsko-řecká.

Poměrně pozdní *frazeologie*, z moderního latinského *phraseologia*, chápeme jako kompozitum z řeckého *phraseón*, ve významu „fráze“, lépe však „způsob vyjádření“. To souvisí s řeckým slovesem *phrazein* „prohlašovat, povídat“. Původní význam byl tedy cosi jako „nauka o způsobech vyjadřování“.¹²

Naproti tomu termín *idiom* ukazuje jiný původ: řecké *idióma* označuje „osobní zvláštnost, především jazykovou“. Přes *idiousthai* „osvojit si“ je odvozeno z *idios* „vlastní, soukromý“. Důraz tu byl tedy už od počátku na osobní zvláštnost.¹³

Až poměrně od nedávné doby se začínají oba termíny objevovat paralelně, i když ne nutně identicky. V moderním úzu je situace následující: pokud hovoříme o *frazému*, klademe důraz především na formální aspekt, zatímco použijeme-li termín *idiom*, akcentujeme stránku sémantickou.

¹⁰ <http://www.frazeologia.pl/frazeologia/frazy.php?s=slovníki>

¹¹ Tamtéž

¹² Srov. Čermák, F.: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Karolinum, Praha 2007, s. 482

¹³ Tamtéž

1.4 IF a (ne)jazykové disciplíny

Frazeologie a idiomatika není, vzhledem ke své zvláštní povaze, takovou disciplínou, která by neměla vztah i k vědám dalším, a to na poli jazykovém i v oblastech jdoucích vně jazyka.

Do IF zasahuje svým vlivem třeba fonologie. Frazémy někdy vyžadují svou specifickou a nezaměnitelnou intonaci. Např. *To zrovna!* je vyslovitelné a použitelné pouze s jedinou specifickou intonací.

IF je též výrazným prostředkem stylistiky, především ve frazémech mluvených, nespisovných. Podobnou roli zde zastupuje i rétorika.

Frazémy nacházíme také v dialektologii a historicky pak i v dosud málo studované etymologii.

K jazykovým disciplínám, které mají k frazeologii vztah, můžeme konečně volně přiřadit ještě i lingvistickou sémiotiku. Tím chceme připomenout prudký kontrast mezi povahou denotátu komponentů frazému a denotátu frazému jako celku. Zatímco většina denotátů prvního druhu má povahu výrazně konkrétní, denotáty frazémů jako celků bývají povahy abstraktní, srov. např. *vrazit někomu kudlu do zad, jít i přes mrtvoly* aj. Nicméně sémiotika zná ve frazeologii jako v jediné oblasti jazyka i případy, kdy jsou komponenty frazému bez svého denotátu, resp. denotát ani význam nemají, např. *číst levity, vydat všanc* aj.

Pokud přesuneme pozornost k souvztažnostem mezi IF a disciplínami nejazykovými, jde o jejich dílčí obraz v samotné frazeologii (historie, etnografie), anebo naopak o využití frazémů v nich (literatura, umění). Další možností je pak zájem o frazémy určitého druhu, při němž se studuje a srovnává souvislost či paralelnost jevů studovaných danou disciplínou a vlastní frazeologií (logika, psychologie).

Historie a její události, postavy apod. do národní frazeologie vstupují v podobě konkrétních frazémů běžně. Je to jeden z jejích velkých zdrojů. Např. *dopadnout jako sedláci u Chlumce, potěmkinovské vesnice* aj.

Významný je i podíl etnografie, popř. antropologie, zvl. v reflexi starých zvyků, způsobů jednání, pověr, popř. řemesel, nástrojů apod., srov. *dát na modlení, oko za oko, vzít si někoho na paškál, malovat čerta na zeď, mluvit do někoho jako do dubu, je to na jedno brdo...*

O známé oblibě využívat potenciál frazémů, především metaforický, obrazný k označení svých různých produktů, víme dobře z krásné literatury, z románů, dramát apod. Srov. např. hry V+W *Nebe na zemi, Rub a líc, Pěst na oko* (vs. *mít nebe na zemi, to je rub a líc téže věci, je to jako pěst na oko*), Řezáčův román *Větrná setba* (vs. *Kdo seje vítr, sklízí bouři*) či Pujmanové *Hra s ohněm* (vs. *hra/hrát si s ohněm*) aj.

Jen stručně lze označit literaturu za zdroj vzniku některých frazémů (srov. *boj s větrnými mlýny*, který proslavil Cervantesův *Don Quijote*, Vančurovské *Tento způsob léta zdá se mi být nešťastným* aj.).

Oproti literatuře hudba v této oblasti příliš významná není, srovnajme ale aspoň operu W. A. Mozarta *Don Juan/Don Giovanni*, který proslavil původní španělskou historickou postavu a dal následně i vznik frazému *být donchuán*.

Frazeologie a její některé výrazy, resp. představy stojící za nimi, zvláště antické, popř. biblické, naopak poměrně hojně v minulosti využívalo malířství. Unikátní a historicky pozoruhodný počín představuje holandský malíř Pieter Breughel mladší, který r. 1559 svým svérázným a často nelichotivým způsobem geniálně znázornil a na jediné plátno vměstnal přes sto nizozemských dobových přísloví.

Originální český počín lze spatřovat i v posmrtně vydané knížce J. Lady *Ilustrovaná frazeologie* (Praha 1971), který se pokouší svým typickým, obvykle žertovným způsobem převádět do jednoduché kresby několik desítek českých frazémů.

Psychologie nabízí řadu způsobů, jak srovnávat pojmy frazeologicky podané. Ze srovnání je rychle zřejmé, že často je třeba se smířit s tím, že co do výstižnosti, zkratkovitosti a taky monopolnosti vyjádření a pojmenování psychologie, a tedy i pravidelný a exaktní jazyk za možnostmi frazeologie jasně pokulhává a leccos tak jednoduše jako ona vyjádřit neumí. Srov. výrazivo z oblasti intelektu, psychických a paměťových procesů (*střílet od boku, sedlat koně od ocasu*), intelektuálních vlastností (*mít za ušima, mít otevřenou hlavu*), postojů a chování (*přehazovat si něco jako horkej brambor, hodit to někomu na krk*), vlastností povahových (*neublížil by ani mouše, nasadit za někoho krk*), nebo z oblasti citů a pocitů, odpovídajících reakcí apod. (*závidět někomu nos mezi očima, snesl by jí modrý z nebe*).

2. POPIS IF

2.1 Paradigma

Paradigma je abstraktní třída prvků, jednotek libovolné roviny systému, které patří samo obvykle taky do systému a je založené na společném rysu těchto členských prvků (tj. formálním, sémantickém nebo funkčním), který je sjednocuje v paradigma různého typu.¹⁴

Každé slovo, lexém, morfém atd. patří v systému do nějakého paradigmatu (jednoho nebo více); paradigmata jsou tudíž různě rozsáhlá a v systému jazyka i různě abstraktní.

Paradigma existuje buď otevřené, přístupné obohacování o další členy, a tedy zpravidla i rostoucí, anebo zavřené, nerostoucí. Pro frazeologii je vždy důležité paradigma zavřené, které je obvykle velmi malé, popř. i jednočlenné, a zjevně dále neroste.

Virtuální paradigma je třída prvků spjatých společnou funkcí a významem, která je dána abstraktně. Je uložena v jazykovém systému a lze ji vymezit v rámci jeho hierarchie. Jeden druh virtuálního paradigmatu tvoří např. substantiva látková typu *maso, sádlo, kůže, mléko* a ještě jiný např. názvy nástrojů typu *nůžky, kladivo, šroubovák* aj. Virtuální paradigmata vnímáme obvykle snadno a intuitivně. Dokážeme si je do jisté míry také snadno vybavovat. Každý člen virtuálního paradigmatu má obecně stejnou funkci jako ostatní, individuálně se však vždy liší svou kombinatorikou. Na úrovni lexikální mluvíme o kolokabilitě, která je pro každý z nich individuální.

Kolokační paradigma je taková třída prvků, s nimiž je prvek jiného paradigmatu schopný se obvykle a smysluplně kombinovat. Intuitivně se takový celek vybavuje však velmi obtížně a je-li rozsáhlý, není to zpravidla možné vůbec. Např. u adjektiva *psí* to jsou všechna substantiva s tímto adjektivem spojitelná, např. (1) skupina substantiv zvukového projevu, jako je *štěkot, vrčení, kňučení* aj., (2) skupina částí těla, jako je *chlupy, maso, kosti* aj., popř. (3) další (pohyby, vlastnosti aj.). Kolokační paradigma je tudíž vymezitelné jen skrze určitý vnější prvek, k němuž se vztahuje na základě spojitelnosti (kolokability) s ním. Tento prvek však sám do paradigmatu nepatří (v našem případě *psí*).

¹⁴ Čermák, F.: Frazeologie a idiomatika česká a obecná, Karolinum, Praha 2007, s. 26

Syntagmata, která prvky kolokačního paradigmatu se svým konkrétním vnějším, „definujícím“ prvkem vytvářejí, jsou obvykle významově i funkčně různá. Svě kolokační paradigma má každý prvek systému a jeho výčtem lze vyjádřit možnosti i hranice užití (kolokability) každého takového prvku. Takto se např. běžně vytváří syntagma *psí štěkot*, ale ne už **psí mňoukání* nebo **kočičí štěkot* atd. Na rozdíl od paradigmatu virtuálního se rozsah kolokačního v časovém vývoji může rychleji měnit a také často mění.

Povaha obou typů paradigmat (virtuálního i kolokačního) se promítá do pojetí, vnímání i funkce každého frazému a idiomu.

2.2 Syntagma

Syntagma je minimální kombinací dvou obvykle heterogenních prvků, tj. prvků, které pocházejí ze dvou různých paradigmat virtuálních. Je dána sémanticky povahou svých prvků, obecně však i druhem jejich paradigmat a rovinnou příslušností. Je tedy jasně, že je podmiňována kombinatorickými pravidly řídícími chování prvků.¹⁵

Většina syntagmat je neustálená, textová, a jen některá, především frazémy, jsou ustálené a jsou součástí langue.

Na syntagmatu a kombinaci *psí štěkot* z hlediska frazeologie nic zvláštního není. Je zřejmě vždy znovu a znovu vytvářena ad hoc, a to podle pravidel sémantických. Naproti tomu syntagma *psí počasí* frazém je. Protože je anomální. Neuplatňuje se tu žádné sémantické pravidlo (*psí* a *počasí* jsou normálně neslučitelné stejně jako *psí déšť*, *psí klima*, *psí podnebí* atd.). Obě slova se stejně jako virtuální paradigmatata, kam patří, spolu nekombinují. Slovo *počasí* je ve vztahu k adjektivu *psí* kolokačním paradigmatem s jediným členem, zcela zavřeným. Sémanticky ale do okruhu slov kombinujících se v úzu se slovem *psí* nepatří. Frazém *psí počasí* je založen tudíž na jedinečné anomálii, bez opory v jakékoliv analogii.

Protože frazémy a idiomy je třeba chápat jako kombinace prvků z určitého hlediska vždy anomální, je nutné jejich výskyt hledat většinou v neproduktivních a nevyužívaných oblastech kombinatoriky jazykových prvků. V oblasti pravidelného jazyka mají co do rovin největší produktivitu modely syntaktické, resp. kolokační, nejmenší slovotvorné. Proto také hlavní soustředění IF nacházíme v oblasti kolokací a vět.

¹⁵ Srov. Čermák, F.: Frazeologie a idiomatika česká a obecná, Karolinum, Praha 2007, s. 28

2.3 Kolokabilita a kompatibilita

Kolokabilita je obecně individuální formální a významová spojitelnost, schopnost kombinace každého jazykového prvku s jiným nebo jinými, vytvářená jeho jedním nebo více kolokačními paradigmaty a (u pravidelných kombinací) podmíněná jeho kompatibilitou s nimi; spolu s valencí patří k hlavním složkám syntagmaticnosti každého jazykového prvku.¹⁶ Individuální realizací kolokability vzniká konkrétní kolokace.

Je-li např. valencí verba *číst* akuzativ, je jeho kolokabilitou paradigma, které tento akuzativ konkretizuje, např. *číst (knihu, román, dopis, ...)*. Kolokace *číst knihu* je pak jedna jeho konkrétní možná kombinace. Do kolokačního paradigmatu slovesa *číst* však ale nepatří např. inkompatibilní **číst kámen, *číst vodu, *číst maso...*, i když jsou to také akuzativy. Obecně platí, že kolokabilita každého slova je úzce omezená a v zásadě daná jeho sémantikou. A i když se časem i autorsky mění, nikdy není neomezená a libovolně široká. Žádný lexém se nekombinuje se všemi dalšími.

Kolokabilita slov je různá jak co do typů, tak co do množství slov, lexémů aj., s nimiž se dané slovo kombinuje. Mluvit o kolokabilitě slov jako *velký* prakticky nelze (jde zřejmě o statisíce slov, hlavně substantiv, a ty v hlavě nikdo mít nedokáže). Slovo *velký* takto tvoří nepřehledně velká a otevřená kolokační paradigmata, která jeho kolokabilitu vytvářejí.

Naproti tomu jsou i kolokační paradigmata krajně malá a uzavřená, srov. omezené možnosti kolokability adjektiva *širý* se substantivy (*moře, pole, pláň, svět, obloha, krajina*).

Do oblasti kolokací patří i frazémy a idiomy. Jejich specifikum je v tom, že právě zde jako v jediné oblasti jazyka běžná pravidla sémantická a gramatická nikdy neplatí úplně, popř. neplatí vůbec. Jde u nich vždy o nějakou formu anomálie, která se pod dnešní termíny nevejde. Odtud i náročnost IF, potřeba jiného přístupu, ale i rezignace na to, co tradiční lingvistické přístupy dosud hlásaly. A také opozice IF jako oblasti anomálního nepravidelného jazyka a naproti tomu jazyka pravidelného, tedy toho, kde platí tradiční pravidla. Nacházíme tu jednu z nejběžnějších anomálií ve frazeologii, členství komponentu v krajně malém a uzavřeném paradigmatu.

Mezi složkami kombinací lexémů a slov pravidelného jazyka, pokud dávají smysl, je sémanticky vždy vztah kompoziční. Tyto kombinace zásadně umožňuje vždy

¹⁶ Čermák, F.: Frazologie a idiomatika česká a obecná, Karolinum, Praha 2007, s. 29

jejich princip významové slučitelnosti, kompatibilita, spočívající v přítomnosti společného sémantického rysu v obou kombinujících slovech (zhruba: jak forma *číst*, tak *knihu* mají v sobě rys „čitelnosti“, řečeno náznakově).

Na rozdíl od pravidelného jazyka, kde kombinace vycházejí pouze z kompatibility, frazémy a idiomy jsou jiné. Mezi jejich komponenty může být vedle kompatibility i její absence, vztah inkompatibility. Inkompatibilita, významová neslučitelnost, je sémantický syntagmatický vztah mezi dvěma vzájemně se vylučujícími lexémy nebo jinými prvky sémantické povahy. Tyto prvky se díky inkompatibilitě nemohou běžně kombinovat ve smysluplném syntagmatu. V idiomech je ale inkompatibilita možná a častá, srov. *kamenný obličej*, *otevřená hlava*, *umět se narodit*, *ztratit hlavu*, *to tě bude stát krk* apod.

Od pojmu zavřeného paradigmatu se odvíjí pro frazeologii zásadní pojem a pojetí monokolokability. Je to taková kolokabilita, která je omezená na možnost kombinovat se pouze s několika (2-7), resp. jedinou další formou v jazyce. Tyto unikátní monokolokabilní formy, jako jsou vedle výše uvedeného *širý* i tvary *holičkách*, *duhu*, *pré*, *namá-le*, *vstříc* apod., jsou v důsledku své drasticky omezené kolokability zcela jiné povahy než běžné lexémy. Nemají svá lemmata (tvar **holičky* je nesmyslný a uměle vykonstruovaný), nemají ani svůj slovní druh ani další kategorie (otázka, zda **duhu*, **pré* je substantivum či v druhém případě objekt, nedává opět smysl, není tu žádná analogie, žádná syntax tu dosud nevznikla).

Tyto prvky nemají dokonce ani vlastní význam, ba ani vlastní existenci. Všechny tyto jen odhadované vlastnosti by byly možné pouze na základě analogie ve více různých možnostech, ve kterých by forma existovala. Ta však neexistuje.

2.4 Anomálie v IF

Ve frazeologii se anomálie vždy vnímá v kontrastu k pozadí pravidelného jazyka a je také pouze díky tomuto kontrastu se vším většinovým, co je v jazyce pravidelné, umožněna. *Je chápána jako mnohoaspektová anomální, nepravidelná povaha poměrů paradigmatických nebo realizace syntagmatického nebo transformačního vztahu (často v propojení), která je vnímána jako negenerovatelná odchylka od pravidel různého druhu, založených na analogii.*¹⁷

¹⁷ Čermák, F.: Frazeologie a idiomatika česká a obecná, Karolinum, Praha 2007, s. 30

Anomálie je v různém stupni a druhu ve frazeologii všudypřítomná a je jejím základním rysem. Pravidelné analogické kombinace jsou v jazyce opřeny o sémantická a formální pravidla a umožňují relativně neomezeně tvořit nové a nové kombinace, srov. *otevřený + dveře/okno/krabice/oko...* (pravidlo sémantické: věci „otevratelné“, pravidlo gramatické: slovosled a rodová shoda). Naproti tomu anomální frazeologické kombinace jsou vždy jedinečné a omezené. Srov. frazém *otevřená hlava*, kde nejde žádný z jeho komponentů variovat jinak a nahrazovat ho za analogický jiný ve stejné funkci či významu, jak by to bylo možné v rámci pravidelného jazyka. Srov. *mít z něčeho lehkou/obtížnou hlavu*, **mít z něčeho těžké tělo/břicho/koleno*, **umět toto/tohle s někým*, **šesté/třetí kolo u vozu*, **co od/pro/k*, **kdo když*, **jestli/zda jo*, **Jak si někdo odestele, tak se položí* atd. (tj. vymyšlené nefrazémové variace k frazémům *mít z něčeho těžkou hlavu*, *umět to s někým*, *páté kolo u vozu*, *co do*, *co když*, *že jo*, *Jak si kdo ustele, tak si lehne*).

Podobně platí, že lexémy zpravidla tvoří pravidelné třídy (např. *pes* patří mezi savce, *stůl* mezi nábytek), kdežto ve frazeologii takové třídy komponentů nejsou.

Do řady druhů anomálie patří např. nemožnost určit slovní druh u komponentu *hin*, *duhu* (srov. *být hin*, *jít k duhu*).

Protože se různé druhy anomálie u konkrétního frazému zpravidla sdružují v různém složení a počtu, lze podle míry jejich zapojení mluvit o stupni idiomatizace (frazeologizace) takového frazému. Nemá-li daná kombinace žádnou anomálii, není to frazém.

IF se zabývá studiem a popisem frazémů a idiomů všech úrovní, kvůli jejich početnosti však studiem frazémů víceslovných. Tyto kombinace jsou komplementární k oblasti pravidelných jazykových kombinací. Pravidelnými kombinacemi se tu míní všechny kombinace řízené analogickými pravidly. Těmito pravidly se tu obecně rozumějí jak pravidla sémantická, založená na významové slučitelnosti kombinovaných prvků a smysluplnosti jejich výsledné kombinace, tak pravidla formální a gramatická. IF je v oblasti kombinací extenzí jazykových kombinatorických možností. Jde dále, za hranice pravidel do oblasti kombinací, které podle standardních pravidel v jazyce už nemohou a nemají vznikat, a tedy kombinací anomálních. Ve schopnostech jazykových jednotek kombinovat se, tkví i možnost vytváření stále nových pojmenování včetně anomálních, a tedy frazémů a idiomů. Existence frazeologie a idiomatiky je zákonitým jevem každého jazyka, stejně jako jejich užívání je pro jejich specifické vlastnosti a výrazové možnosti prostředkem jazykové kultury.

Markantní charakteristickou zvláštností a podstatou IF je, že tu jsou platnost a fungování principů pravidel známých odjinud z jazyka zrušeny. Všudypřítomná anomálnost různého druhu tak především neumožňuje uplatnění řádné analýzy frazému založené na kritériích pravidelného jazyka ani naopak jeho syntézy z výchozích komponentů.

2.5 Místo frazeologie a idiomatiky v jazyce a textu

Každý systém, včetně jazykového, je díky své neustále interakci s okolím otevřený. Jedním z důsledků takové otevřenosti je pak nízká uspořádanost. Projevuje se zvláště vysokou nepravidelností. V jazyce je dobrým případem právě frazeologie a idiomatika. Jejich informační zpracování, zvláště pak dekodování je vždy složitější a vrstevnatější. Ukazuje se, že přestože je míra informace při jejich dekodování velmi malá, je naproti tomu míra informace jimi přenášena, jako celky známými a naučenými, ve srovnání s pravidelnými kombinacemi jazyka vyšší.

Nepravidelnost bude v jazyce stále a vždy bude jednou z nejnápadnějších vlastností tam, kde se objevuje masově, tj. ve frazeologii a idiomatice. IF je oblastí anomálních hotových nominací komplementárních k nominacím pravidelného jazyka, které bývají většinou, na rozdíl od IF, neustálené. Frazémy a idiomy jsou jazykové prostředky značně ekonomické, které na malou plochu své formy vážou značně komplexní význam a funkci. A to vše v jasném protikladu k pravidelnému jazyku.

IF je nejrozsáhlejší oblastí lexikonu, která je specializovaná na vyjadřování evaluativního, tedy subjektivního a často i emocionálního postoje mluvčího. Je jasné, že vedle potřeby sdělovat informace, je v lidské komunikaci potřeba hodnotit zcela základní.

Sémanticky je valná část IF významně vágní už v oblasti svých denotátů. Frazémy jsou obecně neurčité a s nejasnými hranicemi. Teprve v textu se pak často takovýto význam snadno dotváří a modifikuje. Komunikativně lze tedy mluvit o potencialitě dalšího nestandardního úzu. Standardním územ IF se ovšem míní jen momentálně a statisticky platný úzus většinový a typický, který si ale mluvčí vždy přizpůsobuje svým potřebám. Frazeologie a idiomatika se tudíž i pružně a rychle vyvíjejí.

3. FRAZÉM A IDIOM

3.1 Definice

Frazém a idiom nelze zpravidla vymezit jedinou (nabízí se říci anomální) vlastností. Ani jejich dosud nejrozšířenější pojetí jako *ustáleného a reprodukovatelného spojení prvků (zvláště slov), jehož význam je (zčásti nebo zcela) neodvoditelný z významu jeho složek*¹⁸ nevyhovuje všem typům (např. frazémům s monokolokabilním komponentem).

Výše uplatňovaný příklad analogické záměny komponentu ve spojení *otevřená hlava* lze vyjádřit pak tak, že *idiom a frazém je jedinečné spojení minimálně dvou prvků, z nichž některý (popř. žádný) nefunguje stejným způsobem v jiném spojení (resp. více spojeních), popř. se vyskytuje pouze ve výrazu jediném (resp. několika málo)*.¹⁹

Všechny zmiňované i další vlastnosti do jednoznačné konkrétní a jen pro frazém a idiom specifické definice vtěsnat nelze. Sám statut těchto vlastností, vymezovaných jako anomálie na pozadí pravidelného jazyka, je relativní. Je závislý na pojmu pravidelný.

V zobecněné podobě a s důrazem na to, že všechny vlastnosti jsou jen projevy jazykového systému a kultury, je však možné uvažované stránky shrnout a zobecnit dále. Takto je pak *frazém a idiom takové nemodelové a ustálené syntagma prvků, z nichž (aspoň) jeden je z hlediska druhého členem extrémně omezeného a zavřeného paradigmatu (formálně a většinou i sémanticky)*.²⁰

Prvkem se přitom rozumí běžná jazyková jednotka libovolné roviny.

¹⁸ Čermák, F.: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Karolinum, Praha 2007, s. 31

¹⁹ Tamtéž

²⁰ Tamtéž, s. 32

3.2 Komponenty a útvary

U IF je zásadně důležité rozlišovat úroveň vstupních forem, komponentů, a úroveň výstupních hotových kombinatorických výsledků, idiomatických celků. Pro každou je třeba zvláštního a odděleného přístupu, navzájem nepřenositelného.

Pro vstupní formy platí možnost jejich analýzy, tj. ještě před vstupem do idiomatické kombinace celku, která je obdobná jako v pravidelném jazyce.

Analýza na úrovni celků je už nemožná, protože vstupní komponenty ztratily svou původní vnější povahu. Naproti tomu se nabízí na této úrovni bohatá možnost jejich funkční analýzy, založené na textovém chování.

Podstata výsledné idiomatické povahy frazému je v zásadě individuální a daná úhrnem jednotlivých anomálií frazému. Ty lze nazírat škálovitě: čím více anomálií frazém má, tím je idiomatičtější a naopak, tj. čím méně jich má, tím je blíže kombinacím pravidelného jazyka. Toto škálovité pojetí pak naznačuje možnost vymezení jakéhosi idiomatického centra celé oblasti (na každé kombinatorické úrovni zvláštní) stejně tak jako periferie s oblastmi ležícími mezi obojím. Naznačuje však také možnost vystihnout i početné případy přechodné, jejichž míra idiomatičnosti je slabá, tj. kvazifrazémy a kvaziidiomy.

3.3 Povaha frazému a idiomu obecně

Jednotlivé složky frazému a idiomu jsou minimálně tyto: prvky a jejich povaha, kombinace včetně sledu, ustálenost, počet prvků a funkce prvků, které jsou zpravidla vždy různě anomální povahy.

Frazému a idiomu, který je základní jednotkou frazeologie a idiomatiky jazyka, se lidově a nespecificky, resp. v různém a kolísavém smyslu, občas dosud říkává rčení (popř. úsloví, obrat apod.). Na rovině větné pak především přísloví či pořekadlo, popř. pranostika. Mezi větné (propoziční) frazémy však patří množství různých dalších typů, různé formule aj. Zvlášť stojí přirovnání a binomiály, které můžou zahrnovat i nefrazémy.

Prvky, které vstupují do frazeologických kombinací jako komponenty, jsou různé v závislosti na své členské rovině, kam patří (morfémy, lexémy, kolokace nebo propozice), a na formě; vyskytují se zpravidla pouze v určitém tvaru, nikoliv v podobě

lemmatu. Výsledné frazeologické celky, resp. frazémy, jako útvary patří do roviny vždy o úroveň vyšší. Srov. např. frazém lexikální *přestřelit* a jeho komponenty *pře-střelit* (proti pravidelnému *přehodit*), frazém kolokační a jeho komponentní lexikální tvary *mít strejčka* (proti pravidelnému *mít tetičku* apod.), nebo frazém propoziční a jeho komponenty *To je slovo do pranice* (proti pravidelnému *To je slovo do diskuze* apod.).

Vzhledem ke klesajícímu stupni a počtu anomálií při přechodu k periférii IF, je sémantická stránka zpravidla silně oslabená, nejasná a převažuje pro analýzu pouze stránka formální, a tedy termín frazém. Taková je situace např. u frazémů typu *na rozdíl od*, kvazifrazémů typu *věnovat pozornost*, termínů jako *je zlatý déšť* aj. Z praktických důvodů se však poněkud zjednodušeně mluví často o všech jednotkách pouze jako o frazémech.

Přes svou nespojitou formu je frazém a idiom funkčně i sémanticky integrálním celkem, který nelze synchronně dělit, analyzovat do komponentů. Není prostou sumou významů svých komponentů, není založený na principu kompozičnosti významu.

IF je rozrůzněna i sociolingvisticky, v plném stylovém rozpětí dnešní češtiny od frazémů a idiomů argotických až po poetické. Protože není na rozdíl od zbytku lexikonu předmětem kodifikačního úsilí, které by frazeologii deformovalo, vykazuje výraznou a přirozenou míru variability projevující se množstvím různě alternujících variant. Ty na rozdíl od zjednodušeného a umělého kodifikovaného jazyka odrážejí přirozený stav vývoje jazyka v této oblasti. Pro svou výrazovou výstižnost je IF předmětem zvlášť nápadné snahy o tvorbu stále nových autorských obměn popř. nových frazémů a idiomů.

Převážná většina IF je přirozeně vytvářena a užívána v jazyce mluveném, většinou nespisovném, protože právě v něm se nejvíce projevuje funkční potřeba druhu vyjádření, které frazémy a idiomy představují.

3.4 Struktura frazému a idiomu

Strukturu frazému nelze z důvodů nemožnosti jeho objektivní analýzy a mnohostranné anomálie určit. Místo toho se jí rozumí zpravidla jen vnější podoba frazému, založená na podobnosti jeho komponentových forem s tvary vnějšího, pravidelného jazyka. Takto stanovená struktura o skutečné povaze daného frazému říká jen málo, má hlavně pomocnou úlohu.

Tímto způsobem pojatá je struktura frazému pak vytvářena prototypickou kombinací forem různých slovních druhů v daném sledu spolu s relátorem (pokud je přítomný, tj. obvykle prepozicí nebo konjunkcí), který je spojuje (pokud není přítomný, je relace mezi nimi jen implicitní) a valencí. Takto se konkrétněji např. kolokační frazém *mít z něčeho těžkou hlavu* (V-A-Sprep) formálně skládá ze tří komponentů (*mít, těžkou, hlavu*), jednoho relačního prvku (relátoru *z*) vyjadřujícího explicitně vztah mezi nimi a valenčního prvku (valence, *něčeho*), realizovaného a konkretizovaného v kontextu.

Ustálenost kombinací, která umožňuje jejich opakované užívání, tj. reprodukovatelnost, se projevuje ve dvou aspektech. Do kontextu kombinace vstupují jako pevný celek syntakticky nevyčlenitelný. A dále mají kombinace zpravidla pevné pořadí svých komponentů, srov. např. zpravidla obtížnou přijatelnost zkusných obměn **těžkou hlavu z toho má, *to s ním umí, *u vozu kolo páté, *do co, *jo že, *Tak si lehne, jak si kdo ustele* atd. Nemožnost takovýchto transformací je jednou z typických anomálií frazému.

3.5 Význam frazému a idiomu

Frazém je vždy specifické pojmenování (nominace), který se výběrem a kontextovou modifikací v textu aktualizuje. Netvoří se jako pojmenování pravidelná. Jeho aktualizace záleží na aspektu zdůrazněném a potřebném v daném kontextu.

Nepřítomnost kompoziční funkce mezi významem komponentů a významem útvaru vede k pojetí významu idiomu jako celistvého a nerozložitelného. Odráží se v nemožnosti tento význam zpětně segmentovat na vstupní významy komponentů.

Třebaže anomální povaha významu znemožňuje bezprostřední klasifikaci frazému, povahu jeho komponentů vně určovat lze. Svě komponenty idiom čerpá z pravidelného jazyka, v němž platí objektivní a měřitelná pravidla.

Tam, kde pravidelný jazyk může vyjádřit např. radu ke střízlivosti a zdrženlivosti v úsudku až kombinací lexikálních prostředků, IF nabízí hotový a ekonomický výraz dávno vytvořený, srov. např. *Nevěř na duchy!*

Z hlediska ustáleného pojmenování lze ve vztahu idiomu k pravidelnému jazyku obecně rozlišit tři případy:

(1) Idiomy jsou monopolním pojmenováním a pravidelný jazyk je pro daný význam nevyužívá (*vzít někoho za slovo, mít máslo na hlavě, být hned na koni*);

(2) Idiomy jsou pojmenováním paralelním, konkurujícím pravidelnému (*jít do sebe: zamyslet se nad sebou, mít nahnáno: bát se, dát si dvacet: zdřímnout si*);

(3) Existují jen pojmenování pravidelná (*leptat, letovat, lyžovat* apod.).

Významy zprostředkované v prvním případě nelze stručně a výstižně zachytit lexikograficky, natožpak jedním slovem.

Paralelní existence pojmenování obou druhů je velmi volná a výrazy lze zaměňovat jen v některých kontextech. Nejde u nich o konkurenci, ale spíše o komplementární výskyt, podobně jako u některých synonym.

Třetí případ dobře demonstruje, že idiomatický výraz se zpravidla nekonstituuje v oblasti významu vázaného na konkrétní denotát. Hlavní doménou idiomatického výrazu je naopak oblast významů „nekonkrétních“.

Z takových příkladů vyplývá málo uvažovaná skutečnost, totiž že ne vše v jazykové komunikaci „obslouží“ standardní pravidelný jazyk monopolně a lépe než IF a že místo frazeologie v jazyce není vždy periferní.

Integrace přístupů a metodologie užívané pro pravidelný jazyk a IF však dosud chybí a lingvistika pravidelného jazyka mívá někdy sklon v IF spatřovat především jen nežádoucí a dále nereflektovaný úhrn nepříjemných výjimek.

3.6 Varianty frazému a idiomu

Mimo jiné i díky tomu, že nejsou kodifikovány, odrážejí frazémy proměnlivost svého vývoje věrně a nezkresleně ve svých variantách.

*Varianta je taková ustálená či neustálená obdoba, tj. relativně malá formální nebo sémantická modifikace frazému, která nemění jeho funkci a v zásadě ani podstatu významu.*²¹

Někdy je určování jedné varianty jako základní a reprezentativní, tedy invariantu, obtížné. Invariant je v zásadě bezpříznakový tvar jak neutrální, tak i nejfrekventovanější. Slouží mj. jako nejvhodnější východisko k posouzení variant a k tvorbě transformací. Tyto požadavky splňuje v češtině běžně infinitiv, nominativ, popř. pozitiv. Nemá-li je frazém, pak je třeba za invariant považovat tvar nejčastější.

²¹ Čermák, F.: Frazeologie a idiomatika česká a obecná, Karolinum, Praha 2007, s. 40

3.7 Sémiotika frazému a idiomu

Frazémy jsou sémiotiky různé. Jejich povaha je však dána jejich útvarem a jeho funkcí, ne sémiotikou povahou jeho komponentů, která může být odlišná. Zásadní rozdíl je mezi denotáty konkrétní a abstraktní povahy. Tudy vede i obvyklá hranice mezi standardními frazémy a kvazifrazémy, daná i nízkou mírou anomálnosti v druhém případě. Většina frazémů kolokačních má denotát abstraktní povahy.

Podstatné je, že denotativně mohou komponenty frazémů ještě před vstupem do nich být nejen jiné povahy (indexální *ten* v symbolu *být ten tam*), ale nemusí mít denotát vůbec žádný (*pré* v *mít pré*).

3.8 Kvazifrazémy a kvaziidiomy

Každý frazém a idiom lze vždy komplexně vymezit více kritérii zároveň, především stupněm jeho anomálie. Neostrost hranic IF a pozvolný přechod do pravidelného jazyka vede k tomu, že u některých typů klesá anomálnost výrazu.

Periférii IF, tj. mj. pásmo přechodu do pravidelného jazyka, tvoří oblast kvazifrazémů a kvaziidiomů. Pro posouzení centrálnosti či perifernosti výrazu je třeba brát v úvahu i míru jeho idiomatičnosti a frekvenci.

Hlavní typy kvazifrazémů a kvaziidiomy naznačuje přehled:²²

- a) výrazy s konkrétním denotátem: *kočičí hlava*;
- b) výrazy terminologické povahy: *mrtvý chod*;
- c) některé výrazy se symsémantickými komponenty: *ve srovnání s někým*;
- d) některé výrazy s „desémantizovaným“ komponentem: *bejt napakovanej* („mít peníze“);
- e) některé výrazy s omezenou kolokabilitou komponentů: *zarytě mlčet, otevřít dokořán, poulit oči*;
- f) některé výrazy verbonominální s abstraktním substantivem: *dávat pozor*.

²² Srov. Čermák, F.: Frazéologie a idiomatika česká a obecná, Karolinum, Praha 2007, s. 42

4. SYSTÉM IF

IF tvoří systém ustálených kombinací různého typu a různé funkce na více rovinách. Tento systém je komplementární k nominacím pravidelným, ale i neustáleným.

Pokusíme-li se formálně struktury jednotlivých typů IF shrnout, vidíme i formálně složitý systém, který v pravidelném jazyce není.

4.1 Distribuce frazémů a idiomů v jazyce

IF příslušností svých jednotek, frazémů a idiomů, do více rovin do jisté míry naznačuje i svou vnitřní hierarchizaci. Skutečnost, že výsledný frazém patří zpravidla do roviny vyšší než komponenty, které do něj kombinatoricky vstupují, vystihuje schéma (+ označuje kladný výskyt):²³

	A	B	C	D
Rovina komponentů → výrazu ↓	morfematická	lexikální	kolokační	propoziční
1 morfematická				
2 lexikální	+			
3 kolokační	+	+		
4 propoziční (větná)	+	+	+	
5 polypropoziční monosubjektová			+	+
6 polypropoziční intersubjektová				+

Podle této vnější povahy komponentů lze dospět k nejobecnějšímu rozvrstvení, a tak i ke klasifikaci frazémů a idiomů, srov.²⁴

2A frazém a idiom lexikální (*najít předsevzetí*);

3A frazém a idiom kolokační v různém smyslu (*ke všemu, co do, co když, se synsémantickými komponenty*);

²³ Čermák, F.: Frazeeologie a idiomatika česká a obecná, Karolinum, Praha 2007, s. 43

²⁴ Tamtéž

- 3B (*chytat lelky, jablko sváru*, s autosémantickými komponenty);
- 3A-B (*k polednímu, od oka, bez okolků*, s komponenty obojího druhu);
- 4A frazém a idiom propoziční (*To tak!, Že by?*, se synsémantickými komponenty);
- 4B (*Chcíp tam pes., Pozdě bycha honit*, s autosémantickými komponenty);
- 4C (*To je pro něj španělská vesnice*, s kolokačními komponenty);
- 5C frazém a idiom polypropoziční monosubjektový (*Mladý kurvy, starý modlářky*, s kolokačními komponenty);
- 5D (*Vono se řekne semenec, ale zobat ho z lahve!*, s propozičními komponenty);
- 6D intersubjektový (A: *Pozdrav pámbu!* – B: *Dejž to pámbu!*, s propozičními komponenty u různých mluvčích)

4.2 Klasifikace frazémů a idiomů

Hledisek, podle kterých lze frazémy členit, je více. Některá jsou téměř bezcenná, např. pro nejasnost své podstaty, jako dříve velmi ceněná klasifikace stylistická, pro nedostatek spolehlivých pramenů a informací, klasifikace etymologická, nebo pro neujasněnost kritérií, klasifikace sémantická. Významné třídy členící frazémy lze získat na základě klasifikace jejich funkcí. Ta dosud ale chybí.

Zbývá tedy klasifikace formálně-strukturní, založená na evidenci vstupních komponentů. Ty sice o frazému mnoho nevyprávějí, navenek tu však sledované komponenty jsou většinou vnějškově shodné se slovy pravidelného jazyka.

4.3 Formální třídy frazémů a idiomů

Třídy frazémů a idiomů se nejjasněji vyčleňují na základě svých formálních struktur, jejichž úhrn nabízí pohled na jejich strukturní klasifikaci.

V dalším se klasifikace IF omezí na frazémy kolokační (4.3.1), propoziční (4.3.2) a lexikální (4.3.3) z hlediska jejich struktur.

4.3.1 Třídy kolokačních frazémů a idiomů

Patří sem ty frazémy a idiomy (kolokace), jejichž komponenty jsou slova, resp. určité slovní formy a které samy o sobě ještě netvoří promluvu, větu. Svou růzností struktur, jevů i počtem je to nejvýraznější oblast IF.

4.3.1.1 Autosémantika v úloze komponentů

Substantiva, verba a adverbia dávají celkem šestnáct dvoumístných variací s opakováním (tj. 4^2). Představují základní struktury tohoto typu frazému. IF tu, na rozdíl od pravidelného jazyka, který to neumožňuje, realizuje všechny teoreticky možné struktury, tedy všech 16.

4.3.1.2 Sysémantika v úloze komponentů

Pro jednoduchost jsou k vlastním sysémantikům (předložky, spojky, částice) připojeny slovní druhy, které jejich platnost mají jen v některých ohledech (zájmena, číslovky), nebo ji nemají vůbec (citoslovce).

Z plného úhrnu 7^2 variací s opakováním (49) se realizují asi dvě třetiny případů.

Funkčně jednoznačné číslovky se jako komponenty frazémů účastní nejméně. Ani ony však nestojí překvapivě zcela mimo. Slabší je i účast citoslovcí. Nejvíce jsou zastoupeny částice.

4.3.1.3 Autosémantika a sysémantika v úloze komponentů

Smíšené kombinace, resp. variace autosémantik a sysémantik v roli komponentů dávají teoreticky $2 \times (4 \times 7)$ struktur. V IF se z nich realizuje necelá polovina.

4.3.1.4 Přirovnání

Povaha přirovnání je v hierarchii IF výjimečná. Jako útvar má formalizované přirovnání většinou funkci kolokace. Jako typ jde přirovnání do jisté míry napříč různými rovinami IF.

Formalizované přirovnání je *idiom, který explicitně označuje vztah podobnosti mezi referentem, kontextově doplňovaným, a modelem, který je součástí tohoto idiomu.*²⁵

Sémantická struktura přirovnání je /Kd/-R-(Tk)-k-Kt, kde označuje **Kd** comparandum, tj. referent určovaný konkrétním kontextem (*/Karel/ je zarostlý jako Ezau*); **R** relátor, tj. komponent relační povahy (obvykle verbum), který idiomu dodává povahu predikátu (*/Karel/ je jako Ezau*); **Tk** tertium comparationis, tj. znak, rys, vlastnost aj., který Kd a Kt mají společný; **k** komparátor, tj. formální znak (obv. *jak/jako*) signalizující obecně podobnostní vztah, který je v Tk konkretizovaný; **Kt** comparatum, tj. zobecněný a obvykle známý model, prototyp, k němuž je kontextem daný referent (Kd) co do své podobnosti vztažen a takto ozřejmován; (*/hrnec/ je dřravý jak cedník, /Karel/ byl červený, jako by ho krví polil*).²⁶

4.3.1.5 Verbonominální kvazifrazémy

Početná struktura V-S je vytvářena účastí abstraktního substantiva (tj. bez konkrétního denotátu a označujícího zhruba vlastnost, stav, situaci, děj, událost, činnost, instituci, jev, pocit, apod.), vhodněji tedy V-S^{abstr}. Např. *věnovat pozornost, klást důraz, mít většinu, doznat změny, nabýt paměti* aj.

Pro tyto frazémy, které patří už zpravidla mezi kvazifrazémy a kvaziidiomy, je velmi příznačné, že jejich slovesný komponent je plně podřízen povaze substantiva. Sloves substantivem takto určených však bývá zpravidla jen několik (v průměru 6-8).

Hlavní rozdíly jsou ve vyjádření tří aspektů fáze, resp. stavu (inchoativní, durativní a terminativní, zkr. INCH, DUR, TERM) a přítomností či nepřítomností kauzativity (KAUZ).

Plná struktura, resp. makrostruktura sdružující více těchto frazémů dohromady, je tedy INCH-DUR-TERM, která může být zdvojená kauzativitou, srov. např. typy:²⁷

1 INCH *nabýt paměť*, DUR *mít paměť*, TERM *pozbyt/ztratit paměť* (a podobně i *klid, síla, zájem* aj.);

²⁵ Čermák, F.: Frazéologie a idiomatika česká a obecná, Karolinum, Praha 2007, s. 48 - 49

²⁶ Srov. tamtéž, s. 49

²⁷ Tamtéž, s. 50 - 51

2 INCH *dostat hlad, DUR mít hlad, TERM ztratit hlad, TERM-KAUZ utišit/zahnat hlad* (a podobně i *chuť, žízeň* aj.);

3 INCH *projevit/nabýt zájem, DUR mít zájem, TERM ztratit/pozbýt zájem* aj., INCH-KAUZ *vyvolat zájem, DUR-KAUZ udržet/udržovat zájem, TERM-KAUZ odradit/uspokojit zájem* ;

Do těchto vztahů vstupuje naprostá většina abstraktních substantiv a tyto struktury představují jejich základní chování v textu. Abstraktní substantiva uvedená výše závorkách (tj. *klid, síla, zájem, žízeň, chuť* aj.) naznačují, že se chovají analogicky, přijímají trojdomou strukturu také. Podle stupně jemnosti rozlišení lze takových základních struktur pro všechna česká abstrakta najít asi dvacet.

4.3.1.6 Binomiály

Binomiály jsou velmi staré struktury, rozšířené v mnoha jazycích, např. *ze dne na den, den co den, z ručky do ručky* aj.

*Binomiál lze charakterizovat především jako kolokační frazém či idiom, který je složený ze sledu dvou komponentů téhož slovního druhu, někdy i identické formy, má obvykle nominální povahu a je založený na iteraci třídivé nebo individuální.*²⁸ Má obvykle neměnný slovosled.

Jakkoliv je binární a původně nominální struktura nejčastější, analogické struktury se tvoří do jisté míry i dále, s jinou slovnědruhovou funkcí, srov. struktury adjektivní (*neslaný nemastný, zdravý nemocný*); struktury verbální (*chtě nechtě, být či nebýt*); struktury adverbiální (*skrz naskrz, pomalu ale jistě*) a struktury další (*pro nic za nic, tik řak, techtle mechtle*).

U binomiálů se uplatňují mezi oběma komponenty různé druhy sémantických vztahů, objevuje se tu hlavně tento okruh významů:²⁹

A – Identita: *jeden jediný*;

B – Totalita: *tělem i duší*;

C – Diference, alternativa, volba: *peníze nebo život*;

D – Indiferentnost, popř. nutnost: *prašť jako uhod'*;

E – Intenzifikace a důraz: *poprvé a naposled*;

²⁸ Čermák, F.: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Karolinum, Praha 2007, s. 51

²⁹ Srov. tamtéž

F – Bezprostřednost, těsnost: *bok po boku*.

4.3.2 Třídy propozičních frazémů a idiomů

Základní rozdíl je v množství zúčastněných mluvčích, a tedy promluv. Frazémy s jediným subjektem (mluvčím) lze seskupit dohromady, jde o frazémy a idiomy propoziční a polypropoziční monosubjektové (4.3.2.1). Proti nim stojí frazémy polypropoziční intersubjektové, a tedy s dvěma mluvčími (4.3.2.2).

4.3.2.1 Frazémy a idiomy propoziční a polypropoziční monosubjektové

Frazémy a idiomy propoziční jsou vytvářeny kombinací komponentů z roviny lexikální nebo kolokační, zatímco frazémy a idiomy polypropoziční jsou vytvářeny z komponentů roviny propoziční.

Oba typy mají společného jediného mluvčího, resp. pevný subjekt.

4.3.2.1.1 Formální struktura a sémantika propozičních frazémů a idiomů

Tyto frazémy jsou stavěny z různých komponentů všech slovních druhů. Ve velké míře se těchto frazémů účastní verba (celkem asi 85%), dané sloveso tu v téměř polovině případů stojí v přítomnosti a ve 3. osobě singuláru.

Většina těchto frazémů má podobu vět oznamovacích (přes 70%), zatímco necelá třetina je oznamovací či zvolací a jen malá část (cca 5%) má podobu otázky.

Struktura propozičních frazémů se zakládá především na obměnách základního syntagmatu S-V. Pro tyto frazémy je charakteristická i typická intonace, zvláště v podobě koncové kadence, např. *Co tě nemá!*

Sémanticky jsou tyto frazémy specifickým typem pojmenování. Označují především:³⁰

- (1) Lidské projevy, aktivity, postoje a situace (*Blázen, kdo dává, ještě větší, kdo nebere.*).
- (2) Lidské fyzické stavy, vlastnosti a schopnosti (*Člověk na ní může oči nechat.*).

³⁰ Srov. Čermák, F.: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Karolinum, Praha 2007, s. 54

- (3) Předměty a věci (*To něco pamatuje*).
- (4) Obecné pojmy, události a situace v oblasti času, zvyků, zákona apod. (*Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá*).
- (5) Vnější příroda a prostředí včetně počasí (*To je psí počasí!*)

U přísloví je častá složka významu gnómického (*Člověk je sám sobě špatným rádcem*). Dále je nápadný aspekt hravosti či žertovnosti (*Když je něčeho moc, tak je toho příliš*). Někdy je tento aspekt spojený s rýmem (*Sedni si, ať ti kapsa nevisí*), nebo s jazykolamem (*V kapli plakal pan kaplan*).

4.3.2.1.2 Funkční třídy propozičních frazémů a idiomů

V závislosti na své strukturní funkci lze obojí frazémy třídit do funkčních komunikativních tříd:³¹

1. – Vokativní vyjadřující reakce a postoje mluvčího a volní vliv na posluchače (*Vida ho!, Koukej mazat!*)
2. – Kontaktní vyjadřující vztah mezi mluvčím a posluchačem, kdy vlastní kontakt má často podobu pozdravů (*Tak se měj!, Dobrou chuť!*)
3. – Tematický vyjadřující referenční funkci mluvčího ve vztahu k tématu (čeho se komunikace týká), zvláště ve smyslu podtypů:
 - a) – deskriptivní (jednoduché tvrzení nebo výrok a popis): *Vzduch je čistý.*
 - b) – postojový (jako výraz evaluace a stanoviska): *To zrovna!*
 - c) – konektivní (vazby mezi částmi a fázemi tématu): *Bylo, nebylo...*
 - d) – kategorizační (ztotožnění se známým typem): *To je slovo do pranice.*
4. – Metajazykový vyjadřující vztah mluvčího ke kódu komunikace, tedy k jazyku (*Mám to na jazyku...*).

4.3.2.1.3 Pragmatická funkce propozičních frazémů a idiomů

Z řady ohledů je však u propozičních frazémů často významnější pragmatická funkce, která může mít především pět základních podob.³²

³¹ Srov. Čermák, F.: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Karolinum, Praha 2007, s. 55

³² Srov. tamtéž, s. 56 - 57

1. Faktuální třída frazémů (F): mluvčí se zavazuje k pravdivosti faktu. V praxi sem patří to, čemu se běžně říká informace. K řadě podtříd patří frazémy vyjadřující:

- a) tvrzení, možnost/nutnost, ne/určitost, existenci (*Hlad je nejlepší kuchař*);
- b) ne/jistotu, ne/pravdivost, odhad (*Bůh ví*);
- c) ne/pravděpodobnost, předpověď (*Věřte si tomu nebo ne*);
- d) ne/závislost, ne/podmíněnost (*Člověk je to, co jí*);
- e) omezení/rozšíření/změnu platnosti, všeobecnost (... je po ftákách);
- f) kategorizaci, zařazení do třídy (*To je stará písnička*).

2. Voluntativní (direktivní) třída frazémů (V): mluvčí chce vyvolat u posluchače nějaký účinek, k něčemu ho přimět. Zahrnuje řadu podtříd, jako jsou:

- a) rozkaz, příkaz, žádost (*Táhni k čertům*);
- b) ne/souhlas, přijetí, spokojenost, nechuť, dovození, odmítnutí, připomínka, upozornění (*Di do háje!*);
- c) hrozba, varování, napomenutí, snaha odradit (*Abys to nezakřik!*);
- d) ujištění, slib, konejšení, povzbuzení (*Bud' rád, že seš rád.*);
- e) lhostejnost, rezignovanost (*Pro mně za mně!*);
- f) rada, výzva (*Kolik hlav, tolik rozumu.*);
- g) přání (*Dej bůh!*);
- h) přesvědčování, doporučení, poučení (*Když je blbá hlava, trpí celé tělo.*);
- i) podpora, pobídnutí, uklidnění (*Jen si dej, seš bledej*).

3. Expresivní třída frazémů (Ex): mluvčí sděluje posluchači své zaujetí situací. K jejím podtřídám lze počítat zvláště:

- a) gratulace (*Klobouk dolů!*);
- b) díky (*Tisíceré díky!*);
- c) omluvu (*Vloudila se chybička*);
- d) pochybnost (*To se říká kdoví jestli!*);
- e) sympatie, uznání, nelibost, odpor, znechucení, pohrdání (*Máš recht!*);
- f) ne/důvěru (*Vsadím na to hlavu, že...*);
- g) obvinění, výčitku, odsudek (*Sem ti dobrá jen k tomu, abych...*);
- h) prominutí (*Když dovolíte...*);
- i) žertování (*Hádej, můžeš třikrát*);
- j) bezradnost, vyhýbavost (*To je dlouhá historie*).

4. Emocionální třída frazémů (Em): mluvčí sděluje svou emocionální reakci posluchači, která bývá výrazně polarizována na škále dobrý-špatný; její podtřídy zahrnují obzvláště:
- a) překvapení, údiv (*Srdce se na to směje*);
 - b) obdiv, chválu, pohrdání (*To je ale kus!*);
 - c) potěšení, radost, odpor, nechut' (*Jen houšť a větší kapky!*);
 - d) závist (*Ten má ale časy!*);
 - e) uspokojení, zklamání, lítost (*To jsem si dal!*);
 - f) obavu, strach, klid, důvěru (*Krev mu ztuhla v žilách*);
 - g) zlost, pomstychtivost (*Boha jeho!*);
 - h) výsměch, posměch, sarkasmus (*Neví, co chce, ale nedá pokoj, dokud to nedostane*).
5. Deklarativní třída frazémů (D): mluvčí nastoluje novou situaci, stav. Je to třída okrajová a její podtřídy nejsou zcela jasné, však aspoň:
- a) jmenování, ustanovení (*Ať je po tvým!*);
 - b) odsouzení (*To je hanebnost!*);
 - c) realizaci, nastolení (*Dělají-li dva totéž, není to totéž*).

Lze ještě uvažovat i o (6) intenzifikační třídě (I) ...až zrak přechází, kde se však frazémy v čisté podobě samostatně vyskytují jen zřídka.

Naproti tomu je častá (7) evaluativní třída (Ev), která také sama obvykle nevystupuje, jen se kombinuje s jinou. Takto frazém *To je věc!* Vyjadřuje jak obdiv, tak pozitivní evaluaci apod.

4.3.2.1.4 Některé tradiční typy propozičních frazémů a idiomů

Některé z typů propozičních frazémů jsou známé pod tradičními jmény. Nejznámější je pojem přísloví (dříve též v Evropě parémie), patřící mezi větné, tj. propoziční frazémy. Disciplína, která se jimi zabývá, se nazývá paremiologie. V celém rozsahu propozičních frazémů nejsou nejdůležitější, zaujímají jen jeho malou část (necelestých 10%).

Zbytkem přísloví o počasí (meteorologická přísloví) jsou zvlášť nazývané pragnostiky, kterých se stále ještě užívá. Jejich dodnes „předpovědicí“ funkci napovídá sám název, který je v češtině už zakrytý (srov. přes latinské *prognostica* původní řecké základové *prognosis*, obsažené ve slově *prognóza*).

Hesla mají funkci přesvědčování a přes svou typickou *ad hoc* povahu, jich několik v ustálené podobě přežívá, srov. *Rovnost, volnost, bratrství*.

Frazémy se často využívají i jako výrazy pro radu, srov. *Co tam, to tam, o to hlavy nelam!* Podobně jako rada má voluntativní funkci i přání, které je svou podstatou založené, podobně jako pozdrav, na elipse typu *já ti přeju*, srov. *Kéž by!, Čest jeho památce!*

Kontaktové funkce frazému se obvykle a nejčastěji zprostředkovává jako pozdrav. Kontaktů mezi lidmi v jiném smyslu se týkají frazémy jako *Chová se, jako by se nic nestalo., S kým mám tu čest?* apod.

Poměrně časté jsou v kontaktové oblasti ještě výrazy díky, srov. *Díky bohu!*

Forma kletby a nadávky, které mají také kontaktové povahu, bývá obvykle zvolací, srov. *A sakra!, Di k čertu!*

Někdy se šířeji mluví o kontaktovéch formulích užívaných pro různé druhy sociálního kontaktu. Sem patří i všechny ostatní frazémy vyjadřující, resp. doprovázející nebo naznačující různé sociální rituály.

Citát (v IF však jen citát ustálený) je přesné znění vysloveného názoru nebo hodnocení obvykle významné osobnosti minulosti. Cituje se mnohé, ale jen málo je známé a běžně užívané, srov. vančurovské *Tento způsob léta zdá se mi poněkud nešťastným*.

I v češtině existuje málo užívaný výraz okřídlená slova (podle Homéra, *epa pteroenta*) stojící uprostřed mezi citátem a příslovím. Dnes už se však užívá méně.

4.3.2.2 Frazémy a idiomy polypropoziční intersubjektové

Frazémy a idiomy polypropoziční intersubjektové jsou vytvářené kombinací alespoň dvou propozic a vztahují se v komunikaci také alespoň k dvěma mluvčím. Tvoří již přechod do drobných útvarů literárních a folklorních různého typu.

K neznámějším typům patří:³³

- a) korelované pozdravy (A: *Pozdrav pámbu!* – B: *Dejž to pámbu!*);
- b) zdvořilostní fráze (A: *Děkuji.* – B: *Není zač/ Rádo se stalo aj.*);
- c) kontaktové formule (A: *Jak se vede?* – B: *Děkuji, dobře.*);
- d) žertovné reakce a repliky (A: *Proč?* – B: *Pro slepičí kvoč!*);

³³ Srov. Čermák, F.: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Karolinum, Praha 2007, s. 59

e) intersubjektové anekdoty, hádanky aj.

4.33 Frazémy lexikální

Frazémy lexikální patří svými komponenty do roviny morfémové (slovotvorné a flektivní). Funkčně jsou jednoslovným lexémem. Patří tradičně k nejspornější a nejzanedbávanější oblasti frazeologie. Srov. kompozita *budižkničemu*, *kratochvíle*, *tlučhuba*, *tvrdošijný*, *každopádně*, deriváty *neplecha*, *zákeřný*, *našup* a řídce i flektivní formy *Nevidáno!*, *budiž*, *nač*, o jejichž povaze se však diskutuje.

Plný popis této oblasti dosud chybí.

5. FUNKCE IDIOMŮ A FRAZÉMŮ

Funkce frazému a idiomu je v textu primárně dvojí, formální a sémantická. Obecně je funkce frazému a idiomu dána potřebou pojmenovat (nominativní funkce) a plnit úlohu ve vyšší jednotce (strukturní funkce). K nim se řadí, zvláště u frazémů propozičních, ještě výrazná funkce pragmatická.

Funkcí, které IF v textu plní, je více. Volněji se někdy mluví i o dalších funkcích., funkci estetické (vyjádření např. zvlášť podařené nebo vtipné metafory), ekonomické (frazém je obvykle „krátký“ a doslovný opis, pokud vůbec existuje, je vždy delší), popř. i evaluativní (většina frazémů je svými prostředky pro hodnocení v systému nejbohatší).

Patří sem i funkce metajazyková, založená na zasahování do vlastní linie sdělení vložením komentáře nebo opravy, např. *co jsem to chtěl vlastně říct, mám to na jazyku*, apod.

5.1 Strukturní složka funkce

Strukturní funkci má každý typ frazému pochopitelně jinou. Lze ji chápat jako roli frazému či idiomu ve vyšší jednotce. Pro frazémy a idiomy kolokační povahy, je to funkce v zásadě v rámci věty, resp. propozice, pro frazémy a idiomy propoziční pak v rámci promluvy.

Každý frazém tvoří uzavřenou strukturu a rozkládat ho není možné, stejně jako je i naopak nemožné libovolný, nový frazém generovat.

Strukturní funkce jeho komponentů se s jeho domnělou stavbou syntaktickou nekryje, nemá ji. Naproti tomu však frazém jako celek do syntaktických vztahů vstupuje.

Frazémy kolokační jsou funkčně dvou druhů. Podle toho, zda se kombinují s pravidelnými kolokacemi nebo větami, jsou to frazémy (A) adkolokační a (B) adpropoziční. Uvnitř se dělí dále:³⁴

A adkolokační

1. verbální:

³⁴ Srov. Čermák, F.: Frazéologie a idiomatika česká a obecná, Karolinum, Praha 2007, str. 62

- a) verbo-substantivní (V-S); *číst někomu levity*;
- b) verbo-adjektivní (V-A); *kápnout božskou*;
- c) verbo-adverbiální (V-ADV, ADV-V); *přijít zkrátka, bohatě stačit*;
- d) verbo-verbální (V-V); *umět se narodit*;

2. nominální:

- a) adjektivně-substantivní (A-S, S-A); *zlatý důl, anděl strážný*;
- b) substantivně-adverbiální (A-ADV, ADV-S); *místo nahoře, vzhůru nohama*;
- c) substantivně-substantivní (S-S); *jablko sváru*;

3. modifikační:

- a) adverbiálně-adjektivní (ADV-A); *andělsky trpělivý*;
- b) adjektivně-adjektivní (A-A); *nemastný neslaný*;
- c) adverbiálně-adverbiální (ADV-ADV); *široko daleko*;

4. relační; *na úkor někoho, dřív než, na jedné straně-na druhé straně*;

5. substituční aj.; *Co (je to) za (člověka)?, čertví kdo? aj.*

B adpropoziční

1. modifikační; *pro jednou, mezi námi*;

2. relační aj.; *Že by, Kdyby tak, Co když, Jen ať, ...*;

Hlavní strukturní funkční typy frazémů propozičních jsou v podstatě dány mody věty:³⁵

1) indikativní;

2) imperativně vokativní;

3) interogativní;

Každý s (a) pozitivní a (b) negativní varietou, srov.: 1a) *to je stará písnička*; 1b) *ani pes by to nežral*; 2a) *ruku na srdce!*; 2b) *abyš to nezakřikl!*; 3a) *a já jsem vosk?* (negativní otázka 3b je vzácná).

³⁵ Srov. Čermák, F.: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Karolinum, Praha 2007, s. 62 - 63

5.2 Nominativní složka funkce

Chápeme-li pod funkcí strukturní také vztah ke specifické složce struktury vyššího řádu, je pod funkcí nominativní třeba chápat jednoznačný vztah frazému ke svému vnějšímu denotátu.

Pojmenovávací, nominativní funkce idiomu, má dvě hlavní složky, funkci deznativní a pragmatickou. Poměr zastoupení obou složek se u různých výrazů značně liší. Základní je složka deznativní. Je založena na vztahu frazému k jeho denotátu, je společná pojmenováním všech druhů. Pragmatická funkce je založena na vztahu účastníků promluvy k frazému. Je velmi výrazná právě v IF.

Existence IF svědčí mimo jiné i o tom, že i pro individuum jedinečná zkušenost je společensky a generačně opakovatelná a má své charakteristické prostředky, jimiž mluvčí: mluví žasne, zdůrazňuje, chválí apod. Zvláště výrazné uplatnění pragmatické funkce umožňuje dualita jeho skutečného významu kontrastující s povrchovou informací zprostředkovanou jeho komponenty.

Primárními nositeli deznativní funkce u frazémů kolokačních jsou deznátory, primárními nositeli funkce pragmatické jsou především různé operátory. Mezi operátory je třeba lišit prostředky vyjadřující různý subjektivní vztah mluvčího k obsahu promluvy (komentory), vztah deixe (deiktika), určení způsobu a míry platnosti obsahu promluvy (kvantifikátory) a široce chápané formální prostředky organizace promluvy (relátory).

Hlavní typy: ³⁶

A Deznátory

1. primární:

- a) argumenty; *Stalo se z toho jablko sváru.*
- b) predikátory; *Po chvíli kápnul božskou.*

2. kvalifikační (sekundární):

- a) kvalifikátory; *Nakreslil to jedním tahem.*
- b) cirkumstativa (okolnostní rčení); *Široko daleko není žádný stín.*

³⁶ Srov. Čermák, F.: Frazéologie a idiomatika česká a obecná, Karolinum, Praha 2007, s. 63 - 64

B Operátory

1. komentory:

- a) evaluativní; *Je to k zbláznění dlouhé.*
- b) generalizační; *Je to celkem vzato docela slušné.*
- c) expresivní; *Moc se mi to, popravdě řečeno, nelíbí.*
- d) veritativní; *Podle všeho už asi nepřijde.*
- e) intenzifikační; *Za nic na světě už tam nepůjdu.*

2. deiktika; *Nějakou tu korunu to stát bude.*

3. kvantifikátory:

- a) existenční (rozdíl typu *každý-žádný*); *Odpadávali jeden po druhém.*
- b) restriktivní (rozdíl typu *zvlášť-výlučně-hlavně*); *Je to kreslíř nad jiné dovedný.*

4. relátory; *Co slovo, to nadávka. Ve srovnání s loňskem byla letos účast vyšší. Byli tam dva, a to Jedlička a Havránek.*

Nominativní funkce u frazémů propozičních závisí na druhu komunikativního vztahu a funkce (mluvčí – posluchač – kontext – situace – téma – médium). Hlavní případy:³⁷

A vokativní typ (vztah mluvčí – posluchač)

1. interjekční (emocionální reakce, postoje apod.); *Vida ho!*
2. imperativní (volní vliv posluchače); *Koukej mazat!*
3. kontaktové (fáze kontaktu); *Zdař bůh!*
4. kategorizační (přechod do B4).

B tematický typ (vztah mluvčí – téma)

1. deskriptivní (prostý popis); *Vzduch je čistý.*
2. postojový (hodnocení, stanovisko aj.); *To je fuk!*
3. konektivní (vazba mezi fázemi tématu); *Bylo nebylo...*
4. kategorizační (identifikace tématu se známým typem); *To je slovo do pranice.*

C mediální typ (vztah mluvčí – prostředek komunikace); *Na tom si zlomíš jazyk.*

D situační typ (vztah mluvčí – situace) aj.; *A ted' babo rad'!*

³⁷ Srov. tamtéž, s. 64 - 65

Jednotlivé funkční typy a podtypy se různě modifikují a vzájemně kombinují, některé mají i své konvenční názvy, např. přípitky, pozdravy, díky apod.

5.3 Komplexní funkční klasifikace

Anomálie různého druhu a stupně, které frazémy charakterizují a klasifikují, a to po stránce formální, sémantické i kolokační, se zpravidla odrážejí i v těchto výrazů v textu a jejich roli v úzu.

Idiomatičnost výrazu lze chápat jako míru jeho anomálnosti v některém ze sledovaných smyslů. Idiomatičnost je daná a objektivně též testovatelná, zohledníme-li textové chování výrazu na pozadí poměru jeho transformací možných a nemožných. Zvláště relevantní jsou v tomto smyslu transformace aktualizační.

5.4 Transformace frazémů a idiomů

*Transformace v IF je takový proces (strukturní nebo gramatické) změny, jehož rezultat (nazývaný také transformace) se od své báze liší funkcí a tedy postavením v textu, avšak je své bázi formálně a sémanticky v různém stupni podobný; odvozenost je tu zřejm.*³⁸

Je nutné odlišit transformace od variant, které jsou bezkontextové a jsou omezeny pouze na obměnu části formy frazému. Varianta je vždy obměna téže jednotky, která si zachovává svou funkci, transformací však může vzniknout jednotka další. Báze transformace je základní podoba, struktura, z níž proces transformace vychází, obvykle je shodná i invariantem.

Transformace můžou být ustálené, např. *jehla v kupě sena* (← báze: *hledat jehlu v kupě sena*), i neustálené, např. *postavení něčeho na hlavu* (← *postavit něco na hlavu*). Resultát, vzešlý z transformace už do IF patřit nemusí, srov. *ostřížím pohled* (← *mít pohled jako ostříž*). Transformací z jediné báze může být také několik, srov. *hledání jehly v kupě sena* a *jehla v kupě sena* (← *hledat jehlu v kupce sena*).

Při vstupu do konkrétního kontextu každý frazém podstupuje transformace aktualizační, jimiž se do něho konkrétně začleňuje. Co do množství jich má každý frazém téhož typu a struktury teoreticky stejný počet.

³⁸ Čermák, F.: Frazeeologie a idiomatika česká a obecná, Karolinum, Praha 2007, s. 66

PRAKTICKÁ ČÁST

Metodika

Při analýze materiálu jsem zvolila tento metodický postup:

Nejprve sleduji výskyt jednotlivých zooapelativ v obou jazycích; docházím k prvnímu členění, na zooapelativa objevující se v obou jazycích, ryze česká a ryze polská.

Zooapelativa klasifikuji dále tematicky. Ke skupinám zvířat evropských a mimoevropských připojuji též skupinu zvířat mytologických.

V dalším kroku se zaměřuji na počet frazeologických jednotek u jednotlivých zooapelativ, pro další analýzu vybírám vždy prvních pět nejfrekventovanějších zástupců. Všímám si přitom shod a nápadných rozdílů v rámci každé tematické skupiny.

Konečným krokem je formální analýza frazeologických jednotek vůdčích zooapelativ tří základních tematických skupin: zvířat žijících v Evropě, zvířat pocházejících z cizích krajů a zvířat mytologických. Pro přehlednost zvýrazňuji ryze české frazeologické jednotky rámečkem, polské tučným písmem.

6. Tematická a frekvenční klasifikace zooapelativ

6.1 Zvířata Evropy

6.1.1 domácí

- užitková

i. společná oběma jazykům

zooapelativum		počet frazémů	
české	polské	v češtině	v polštině
kůň	koń	39	51
prase	prosię	29	6
vůl	wół	28	27
kráva	krowa	25	17
koza	koza	20	13

zooapelativum		počet frazémů	
polské	české	v polštině	v češtině
koń	kůň	51	39
wół	vůl	27	28
cielę	tele	22	13
kura	kura	19	2
owca	ovce	18	12

ii. vyskytující se pouze v češtině

zooapelativum	kuře	mezek	valach	kůzle	soumar
počet frazémů	7	5	4	2	2

iii. vyskytující se pouze v polštině

zooapelativum	kur (slepice)	szkapa (herka)	kaczor (kačer)	gąsior (houser)	żrebak (hříbě)
počet frazémů	4	4	3	2	2

- o ostatní domestikovaná zvířata

i. společná oběma jazykům

zooapelativum		počet frazémů	
české	polské	v češtině	v polštině
pes	pies	78	109
kočka/kocour	kot	33/15	37
chrt	chart	5	3
fena	suka	3	2
kanárek	kanarek	2	2

zooapelativum		počet frazémů	
polské	české	v polštině	v češtině
pies	pes	109	78
kot	kočka/kocour	37	33/15
chart	chrt	3	5
kanarek	kanárek	2	2
suka	fena	2	3

ii. vyskytující se pouze v češtině

zooapelativum	čokl	ohař	buldok	puhl	ratlík
počet frazémů	3	3	2	2	2

iii. vyskytující se pouze v polštině

∅

6.1.2 divoká

- žijící v lese

i. vyskytující se v obou jazycích

zooapelativum		počet frazémů	
české	polské	v češtině	v polštině
zajíc	zajac	15	17
vlk	wilk	13	34
žába	żaba	11	14
liška	lis	9	12
medvěd	niedźwiedz	9	15

zooapelativum		počet frazémů	
polské	české	v polštině	v češtině
wilk	vlk	34	13
zajac	zajíc	17	15
niedźwiedz	medvěd	15	9
lis	liška	12	9
sarna/tchorz	srna/tchoř	6	3

ii. vyskytující se v pouze v češtině

zooapelativum	koroptev	kuna	kolčava/lasička	křepelka	netopýr
počet frazémů	3	3	2/2	2	1

iii. vyskytující se pouze v polštině

zooapelativum	żbik (divoká kočka)	ostrowidz (rys ostrovid)
počet frazémů	5	1

- o žijící ve vodě

i. vyskytující se v obou jazycích

zooapelativum		počet frazémů	
české	polské	v češtině	v polštině
ryba	ryba	21	34
kapr	karp	9	1
štika	szczupak	7	8
úhoř	węgorz	6	3
rak	rak	5	10

zooapelativum		počet frazémů	
polské	české	v polštině	v češtině
ryba	ryba	34	21
rak	rak	10	5
szczupak	štika	8	7
śledź	herynek	7	2
węgorz	úhoř	3	6

ii. vyskytující se pouze v češtině

zooapelativum	pulec	sardinka	škeble	treska
počet frazémů	3	1	1	1

iii. vyskytující se pouze v polštině

zooapelativum	sum (sumec)
počet frazémů	1

o ptáci

i. vyskytující se v obou jazycích

zooapelativum		počet frazémů	
české	polské	v češtině	v polštině
pták	ptak	16	13
vrabec	wróbel	11	19
vrána	wrona	9	8
holub	gołąb	8	5
sova	sowa	8	5

zooapelativum		počet frazémů	
polské	české	v polštině	v češtině
wróbel	vrabec	19	11
ptak	pták	13	16
kruk	krkavec	10	1
bocian	čáp	9	4
wrona	vrána	8	9

ii. vyskytující se pouze v češtině

zooapelativum	ostříž	kos	hrdlička	pávice	špaček
počet frazémů	6	4	3	3	2

iii. vyskytující se pouze v polštině

zooapelativum	raróg (raroh)	żuraw (jeřáb)	kukułka (kukačka)
počet frazémů	4	4	2

o hmyz

i. vyskytující se v obou jazycích

zooapelativum		počet frazémů	
české	polské	v češtině	v polštině
moucha	mucha	19	17
blecha	pchła	14	2
vosa	osa	9	5
červ	robak	8	7
veš	wesz	8	2

zooapelativum		počet frazémů	
polské	české	v polštině	v češtině
mucha	moucha	17	19
bydlę	hovado (ovád)	8	2
robak	brouk/červ	7	5/8
pszczoła/osa	včela/vosa	5	4/9
komar/pijawka	komár/pijavice	4	5/4

ii. vyskytující se pouze v češtině

zooapelativum	štír	sršeň	šváb	cvrček	jepice
počet frazémů	7	5	5	3	2

iii. vyskytující se pouze v polštině

zooapelativum	gąsienica (housenka)
počet frazémů	3

6.2 Zvířata cizích krajů

i. vyskytující se v obou jazycích

zooapelativum		počet frazémů	
české	polské	v češtině	v polštině
opice	małpa	21	12
lev	lew	11	16
slon	słoń	10	10
velbloud	wielbłąd	6	1
želva	żółw	5	5

zooapelativum		počet frazémů	
polské	české	v polštině	v češtině
lew	lev	16	11
małpa	opice	12	21
słoń	slon	10	10
żółw	želva	5	5
wielbłąd	velbloud	1	6

ii. vyskytující se pouze v češtině

zooapelativum	orangutan	mamut	mrož	opičák	žirafa
počet frazémů	3	2	2	2	2

iii. vyskytující se pouze v polštině

∅

6.3 Zvířata mýtů

i. vyskytující se v obou jazycích

zooapelativum		počet frazémů	
české	polské	v češtině	v polštině
drak	smok	7	3
Sfinga	Sfinks	2	1
upír	upiór	2	4
Fénix	Feniks	1	1
Chiméra	Chimera	1	3
Pegas	Pegaz	1	1

zooapelativum		počet frazémů	
polské	české	v polštině	v češtině
upiór	upír	4	2
Chimera	Chiméra	3	1
smok	drak	3	7
Feniks	Fénix	1	1
Pegaz	Pegas	1	1
Sfinks	Sfinga	1	2

ii. vyskytující se pouze v češtině

zooapelativum	Kerberos	Ochekule
počet frazémů	2	2

iii. vyskytující se pouze v polštině

∅

7. FREKVENČNÍ SHODA/ROZDÍL U ZOOAPELATIV VYSTUPUJÍCÍCH V OBOU JAZYCÍCH

7.1 Shoda

zařazení zvířete	zooapelativum (Č/P)	shoda (Č=P)
užitková	kobyła/kobyła	9
	kohout/kogut	8
	vepř/wieprz	4
	kvočna/kwoka	3
	jehně/jagnię	2
jiná domestikovaná zvířata	kanárek/kanarek	2
les	krtek/kret	4
	rys/ryś	2
	kamzík/kozica	1
voda	bobr/bóbr	2
	vydra/wydra	2
ptáci	vlaštovka/jaskółka	5
	páv/paw	4
	datel/dzięcioł	2
	sojka/sójka	2
hmyz	pijavice/pijawka	4
	kobylka/konik	3
	trubec/truteń	2
	klíště/kleszcz	1

7.2 Rozdíl

zařazení zvířete	zoopelativum (Č/P)	rozdíl (ČxP)
užitková	beran/baran	5/17
	kůň/koń	39/51
	prase/prosię	29/6
	tele/ciełę	13/22
jiná domestikovaná zvířata	pes/pies	78/109
les	vlk/wilk	13/34
voda	kapr/karp	9/1
	rak	5/10
voda	úhoř/węgorz	6/3
ptáci	čáp/bocian	2/4
	dudek	1/5
	jestřáb/jastrząb	4/1
	krkavec/kruk	1/10
	skřivan/skowronek	4/9
	slavík/słowik	1/5
hmyz	blecha/pchła	14/2
	pavouk/pająk	4/1
	štěnice/pluska	5/1
	veš/wesz	8/2
	vosa/osa	9/5

8. FORMÁLNÍ ANALÝZA FRAZÉMŮ S VŮDČÍMI ZOOAPELATIVY

8.1 KŮŇ/ KOŇ

8.1.1 Přirovnání

i. nominální

- *silný jako kůň* ↔ *silny jak koń*;

ii. verbální

- *bude tam jako na koni* ↔ *przybiegnie co koń wyskoczy*;
- *dřít se jako kůň* ↔ *harować jak koń*;
- *řehtat/říčet jako kůň* ↔ *rżec jak koń*;
- *vydržet/snést jako kůň* ↔ *być wytrzymaty jak koń*;

- *čas běží jako splašený kůň*;
- *kopat/bít kolem sebe jako splašený kůň*;
- *mít zadek jako (pivovarský) kůň*;
- *to je (ostré/silné) jako když kůň kopne* (o velmi ostrém/kořeněném jídle);

- *znać się jak tyse konie* (velmi dobře se znát).

8.1.2 Rčení

i. nominální

- *kůň pánaboha* ↔ *koň Pana Jezusa* (hlupák);
- *trojský kůň* ↔ *koň trojański* (mazaná lest k oklamání nepřítele);

- *bílý kůň* (prostředník v nelegálním obchodu);

- *czarny koń* (překvapivý vítěz);
- *stary koń* (o dospělém muži n. dospívajícím chlapci);

ii. verbální

- *ani párem koní ho tam nedostaneš* ↔ *nawet końmi mnie tam nie zaciągniesz*;

- *být na koni* ↔ *mocno siedzieć/trzymać się w siodle*;
- *prásknout do koní* ↔ *dać koniowi ostrogę*;
- *vsadit na správného/špatného koně* ↔ *postawić na dobrego/właściwego/złego konia*;

- *být něčí kuň* (být oblíbencem někooho);
- *koně bych s ním krást nešel* (není spolehlivý);
- *sedlat koně od ocasu* (začínat od konce, dělat něco v nesprávném pořadí);

- *bawić się w konie* (dětská hra);
- *dać konia z rzędem komuś, kto ...* (slibovat někomu za něco velkou odměnu);
- *dostać/postawić konia* (dostat/dát pětku ve škole);
- *i w sto koni nie dogoni* (už se to nedá vrátit, změnit);
- *koń by się uśmieiał!* (o něčem málo povedeném, nesmyslném);
- *zjadłby konia z kopytami* (má velký hlad);
- *zrobić kogoś w konia* (využít něčí naivity a zesměšnit ho);
- *żre/je jak koń, a pracuje tyle, co kot napłakał* (o někom, kdo hodně jí a málo pracuje).

8.1.3 Charakteristika

- *Kuň jeden!* ↔ *Ty koniu!*
(o někom, kdo udělal chybu)

8.1.4 Parémie

i. v obou jazycích

1. *Darovanému koni na zuby nehleď.*

Darowanemu koniowi w zęby się nie patrzy/ nie zagląda/ nie patrzą.

(dar neposuzuj příliš přísně)

2. *Kdo bývá na koni, bývá i pod koněm.*

Kto bywa na koniu, bywa i pod koniem.

(musí se počítat s tím, že když se člověk dostane nahoru, může se octnout i dole)

3. *Když do pekla, tak na pěkném koni.*

Kiedy spaść, to z dobrego konia.

(když už hřešit, tak ať to stojí za to)

4. *Nechme to koňovi (má na to větší hlavu).*

Koń ma wielki łeb, niech się martwi.

(opusťme ten problém, ono se to nějak vyřeší samo)

5. *Nemoc/neštěstí na koni přijíždí, ale pěšky odchází.*

Choroba przyjeżdża na koniu, a odchozi piechotą.

(nemoc snadno dostaneš, ale těžko se jí zbavuješ)

6. *Pro slíbené jed' na rychlém koni.*

Po obietnicę trzeba na prędkim koniu jechać.

(lidé rádi zapomínají, proto je splnění slibu třeba žádat co nejdřív)

7. *Sv. Martin přijel na bílém koni.*

Św. Marcin na białym koniu jedzie.

(na svátek Martina napadl sníh, nepravá lidová pranostika).

8. *Konia kują, żaba nogę podstawia.*

Když koně kovali, i žába nohu nastavila.

(o někom, kdo chce mít to, co má druhý, i když mu to bude k ničemu)

ii. ryze české

1. *Kůň je jednou hřibětem, člověkem je dvakrát dítětem.*

(ve stáří se chování člověka podobá chování dítěte)

2. *Koně chval teprve po měsíci, ženu po roce.*

(chválit se musí s rozvahou)

iii. ryze polské

1. *I komar konia zjeść może, kiedy mu wilk dopomoże.*

(i slabý může porazit silného, když mu někdo silnější pomůže)

2. *Bez furmana konie wóz rozniosą.*

(bez vedení dochází ke škodám)

3. *I mały komar wielkiego konia do krwi kąsa.*

(i malý nepřítel dokáže napáchat velké škody)

4. *I z zamkniętej stajni złodziej konie ukradnie.*

(před zlodějem nic jisto)

5. *Jak dasz koniom jeść, tak cię będą wieźć.*

(výsledek vždy záleží na tom, kolik úsilí vložíš)

6. *Koń jest połowicą zdrowia jeźdnego.*

(kůň je půl jezdcova zdraví, proto je třeba o něj dobře pečovat)

7. *Kto trzyma dużo psów i koni, taki szybko majątek strwoni.*

(kdo chová hodně psů a koní, bude brzy na mizině)

8. *Lepszy zdrowy wół niż charlawy koń.*

(lepší se spokojit s obyčejným, než toužit po neobyčejném, které přináší problémy)

9. *Łysę źrebię i koniem łysym będzie.*

(jaký je člověk v dětství, bude i v dospělosti)

10. *Na cudziej łące koń się nie wypasie.*

(na cizí louce koně nevypaseš, kradené nakonec užitek nenese)

8.1.5 Rozdíly

i. zooapelativum

• přirovnání nominální

- *uštvaný/zedřený jak kůň ≠ wyczerpany jak wół;*
- *zpcený/potit se jako kůň ≠ być spocony/spocić się jak (ruda) mysz (w połogu);*
- *wielki jak koń ≠ velký jako kráva, tele;*
- *zdrów jak koń ≠ zdravý jako rybička;*

• přirovnání verbální

- *dupat jak kůň ≠ chodzić jak stoń;*
- *letět/běžet jako splašený kůň ≠ bieć jak spłoszona sarna;*
- *trpět/zkusit jako kůň ≠ cierpieć jak pies;*
- *parskać jak koń ≠ prskat jak kocour;*

• parémie

1. *Pozłacená uzda nedělá lepšího koně. / Strč na svini zlatohlav, přece svini zůstane.*

Świnia świnią, choćby na sobie złote siodło miała. / Nie pomoże szkapie poźłocista uzda.

(přitažlivý vzhled neznamená hned „přitažlivou“ mysl)

2. *Dziewięć bąków konia udusi.*

Stokrát nic umořilo osla.

(velké množství drobných úkolů člověka unaví)

3. *Koń ma cztery nogi i też się potknie.*

Kobyła má čtyři nohy, a přece zakopne.

(každý se může mýlit)

4. *Łaska pańska na pstrym koniu jeździ.*

Panská láska po zajících skáče.

(přízeň mocných je nestálá)

ii. forma zooapelativa

– *dávka jako pro koně ≠ koňska dawka;*

iii. protějšek mimo rovinu zooapelativ

Zamknął stajnię, jak konia ukradli. ≠ Přišel s křížkem po funuse.

8.1.6. Deminutivní a adjektivní tvary

▪ KONÍČEK/KONICZEK

i. Rčení verbální

– <i>mít svého koníčka</i> (mít hobby);– <i>pást koníčky</i> (o dítěti ležícím na břiše s hlavičkou nahoře).

ii. Parémie

1. *Od rzemyczka do koniczka.*

(od drobné krádeže cesta k velké)

▪ KONIK

i. Rčení verbální

- *disiadać/dosiąść/wsiąść/wpaść na swego konika* (začít mluvit o svém oblíbeném tématu);
- *mieć swego konika* (mít své oblíbené téma hovoru).

ii. Parémie

1. *Od rzemyczka do kozika, od kozika do konika, a potem na szubienicę.*

(od malé krádeže vede cesta k velké a od velké na šibenici)

▪ KOŇSKÝ/ KOŇSKI

i. Přirovnání nominální

- *(být jako) koňský handlíř* (př. Dlouhý nabídl Víchovi vysokou částku, když se Markéty vzdá. Chová se jako koňský handlíř, s láskou se přece nedá čachrovat.)

ii. Rčení nominální

- *koňská nátura* ↔ *koňski organizm* (otrlý člověk, hodně vydrží);
- *koňský ohon* ↔ *koňski ogon* (vlasý svázané v týlu);

- *koňský nápad* (hloupý, nesmyslný);

- *koňskie okulary* (př. Patrzy na nas przez koňskie okulary; zkosnatěle, jednostranně);
- *koňskie zdrowie* (pevné zdraví);
- *koňskie zęby* (velké, zdravé zuby).

8.2 PES/PIES

8.2.1 Přirovnání

i. nominální

- (být) *hubený jako pes* ↔ (być) *chudy jak pies*;
- (být) *opuštěný jako (ten) pes* ↔ (być) *samotny jak pies*;
- (být) *unavený/utahaný jako (ten) pes* ↔ (być) *zmęczony jak pies*;
- (být) *uvázaný jako pes (u boudy)* ↔ *być/warować jak pies (na łańcuchu/na uwięzi)*;
- (být) *věrný jako pes* ↔ (być) *wierny jako pies*;
- (být) *vzteklý/rozzuřený jak pes* ↔ (być) *wściekły jak pies*;
- (být) *zlý jak pes* ↔ (być) *zły jak pies*;

- (být) <i>chytrý jako dva dny starý pes</i> (být) <i>hloupý</i> ;
--

ii. verbální

- *bylo/je jich (tam) jako psů* ↔ *było/jest ich jak psów*;
- (být) *na někoho jako pes* ↔ *być pies na kogoś*;
- *dbát o někoho/něco jako pes o pátou nohu* ↔ *dbal o kogoś/coś jak/tyle co pies o piątą nogę*;
- *hodit někomu něco jako psovi kost* ↔ *rzucić komuś coś jak psu kość*;
- *honit někoho jako psa* ↔ *gonić/pędzić kogoś jak psa*;
- *chodit za někým jako pes* ↔ *chodzić za kimś jak pies*;
- *jednat/zacházet s někým jako se psem/ hůř než se psem* ↔ *pomiatać kimś jak psem/ obchodzić kimś jak z psem/ traktować kogoś gorzej niż psa*;
- *chovat se jako když pustí psa ze řetězu* ↔ *urwać się jak pies z łańcucha*;
- *mají se rádi/jsou na sebe jako pes a kočka* ↔ *kochają się jak pies z kotem*;
- *mít hlad/ být hladový jako pes* ↔ *być głodny jak pies*;
- *řádit jako vzteklý pes* ↔ *zachowywać się jak wściekły pies*;
- *vyhnat někoho jako prašivého psa* ↔ *wyrzucić/wypędzić kogoś jak psa*;
- *vyje jako pes na měsíc* ↔ *wyje jak pies do księżycy*;
- *vynadat někomu jako psovi* ↔ *zwymyślać kogoś jak psa*;
- *vypadat jako spráskaný pes* ↔ *wyglądać jak zbity pies*;

- *zastřelit někoho jako psa ↔ zastrzelić kogoś jak psa;*
- *zkusit jako pes ↔ cierpieć jako pies;*
- *zmlátit/zbít někoho jako psa ↔ zbić kogoś jak psa;*

- *bolí/pálí/štípe to jako pes;*
- *dělat něco jako když se pes pase;*
- *dorážet na někoho jako pes;*
- *honit se jako pes;*
- *chodit jako panskéj pes;*
- *chodit kolem něčeho jako mlsný pes;*
- *jde mu to jako psovi pastva;*
- *mlít hubou jako pes ocasem;*
- *otřepat se/ oklepat se jako pes;*
- *sluší mu to jako psovi uši;*
- *štěkat na někoho jako pes;*
- *vyvádět jako vzteklý pes;*
- *vulg. to je (rovné/křivé) jako když pes chčije;*

- ***blakać się/ waleś się itp. jak (bezpański/błądny) pies** (toulat se, potulovat se);*
- ***czuć się jak pies w studni** (cítit se špatně);*
- ***goić się jak na psie** (rychle se hojit, o zranění);*
- ***klamać jak pies** (nestydatě, drze lhát);*
- ***leżeć (komuś) u (czyjichś) nóg jak pies** (být poslušný, pokorný, věrný);*
- ***podchodzić do czegoś jak pies do jeża** (ježka) (dělat něco velmi opatrně);*
- ***położyć się jak pies na progu** (hlídat dávat bedlivý pozor);*
- ***węszyć jak pies** (čenichat; něco tušit, pátrat po něčem);*
- ***wydrzeć komuś coś jak psu z gardła** (ze všech sil, s nasazením života se snažit něco někomu vyrvat, sebrat);*
- ***zaglądać jak pies do jatki** (lačně se dívat, jako pes při pohledu na maso);*
- ***żyć jak pies s kotem** (často se hádat).*

8.2.2 Rčení

i. nominální

- *být pes na pořádek* ↔ *być pies na porządek*;
- *pies niewierny* (nevěřící pes – muslimy užívané hanlivé označení křesťana);

ii. verbální

- *(ani) pes by to nežral/to by ani pes nežral* ↔ *nawet pies by tego nie utknął*;
- *(ani) pes o něho nezavadí* ↔ *nawet pies na niego nie spojrzy/za nim się nie obejrzy*;
- *být/mít se/malovat/mluvit/psát/recitovat/střílet apod. pod psa* ↔ *być/czuć się/malować/mówić/pisać/deklamować/strzelać itp. pod (zdechłym) psem*;
- *cítit se pod psa* ↔ *czuć się pod psem*;
- *něco je pod psa* ↔ *coś jest pod psem*;
- *tam/tady/tu chvíl pes* ↔ *zdechł pies!*;
- *v čem je zakopaný pes/jádro pudla?* ↔ *gdzie jest pies pogrzebany?*;
- *venku je počasí, že by (člověk) (ani) psa nevyhnal* ↔ *pogoda, że psa by (z domu/budy) nie wypędził*;

- <i>(ani) pes by od něho kůrku (chleba) nevzal</i>;- <i>hodina mezi psem a vlkem</i>;- <i>vulg. honem se ani pes nevysere</i>;

- *być gdzieś za psa* (nebýt brán vážně);
- *(czy) to pies* (cožpak to nic neznamená? A moje starania, to pies?);
- *mieć kogoś za psa* (nebrat někoho vážně);
- *pojść na psy* (přijít vniveč; Cała moja kilkugodzinowa praca poszła na psy!);
- *(tyle) co pies naplakal* (skoro nic, velmi málo);
- *uważać kogoś za psa* (považovat někoho za bezohledného člověka);
- *wypuścić na kogoś sforę psów* (poštvat na někoho pronásledovatele);
- *zejść/schodzić na psy* (ztratit sílu, nemít už žádný význam; Na psy zeszły tradycje.);
- *żeby tak pies płakał, jak to prawda* (je to obrovská lež, není to pravda).

8.2.3 Charakteristika

- (Ten) pes jeden (zatracený)!/ Ty jsi ale pes! ↔ Ty (parszywy/wściekły) psie!/
Psie jeden!

8.2.4 Parémie

i. vyskytující se v obou jazycích

1. *Ať si psi štěkají, karavana jde dál.*

Pies szczeka, karawana idze dalej.

Psy wyją, a miesiąc świeci.

(život jde dál, lidské řeči ho nezastaví)

2. *Dobrá psovi moucha.*

Dobra psu i mucha.

(v nouzi se člověk musí spokojit i s málem)

3. *Chválené/laciné maso psi žerou.*

Co się kupi tanie, psom się dostanie.

Tanio kupisz, psom wyrzucisz.

Tanie mięso psy jedzą.

(vychvalované/levné ještě nemusí být dobré/kvalitní)

4. *Kdo chce psa bít, vždycky si hůl najde.*

Kto chce psa oderzyć, ten (zawsze) kij znajdzie.

(důvod k výtkám se snadno najde)

5. *Kdo se psy lehá, s blechami vstává.*

Kto se psy lega, ze pchły wstaje.

(stýkáš-li se se špatnými lidmi, špatné od nich pochyťíš)

6. *Mnoho psů, zajícova smrt.*

Gromada psów - śmierć zajęcza.

(převaze se člověk neubrání)

7. *Pán poručil psovi, pes ocasovi, ocas si lehl, ani se nehl.*

Idź psie, idź ogonie.

(jeden uloží druhému povinnosti a ten je těž nesplní)

8. *Pes, který štěká, nekouše.*

Pies, co bardzo szczeka, nie badrzo kąsa.

(člověka, který o něčem stále mluví, hodně slibuje n. vyhrožuje, není nutno brát vážně)

9. *Přijde na psa mráz.*

Przyjde na psa mróz.

(každý se někdy ocitne v nesnázích)

ii. ryze české

1. *I pes touží po pohlazení.*

(dobré slovo nebo pochvala potěší každého)

2. *Mrtvý pes neštěká/nekouše.*

(mrtvý člověk nikomu nemůže škodit)

3. *Starého psa novým kouskům nenaučíš.*

(starý člověk nerad mění svoje zvyklosti)

4. *Život je pes.*

(život není jednoduchý)

iii. ryze polské

1. *Byś svemu psu i nogę uciał, przecie on za tobą pójdzie.*

(i kdybys svému psu nohu usekl, přece za tebou půjde, je věrný do morku kostí)

2. *Dobry pies od złodzieja mięsa nie weźmie.*

(dobrý pes si nevezme maso od zloděje; charakterní člověk se nedá od nikoho koupit)

3. *Do jedzenia jest a do roboty zdechł pies.*

(k práci se nemá, ale k jídlu ano)

4. *Gdzie pies nechce, tam sługa musi.*

(kam pes nechce, tam sluha musí; kdo je v podřízeném stavu, musí dělat i nepřijemnou práci)

5. *Gdzie wielkie stado, psów wiele trzeba.*

(velké stádo potřebuje více psů; čím větší majetek, tím větší ostražky je třeba)

6. *Kawalerowi i psu wszędzie wolno.*

(svobodný muž a pes mohou všechno; kdo je bez závazků, ten nemá žádná omezení)

7. *Kto miłuje przyjaciela, miłuje i psa jego./ Kto mię miłuje i pieska mego szanuje.*

(máme-li někoho rádi, máme rádi i jeho psa)

8. *Kto trzyma dużo psów i koni, taki szybko majątek strwoni.*
(kdo chová hodně psů a koní, bude brzy na mizině; kdo žije na vysoké noze, bude brzy bez peněz)
9. *Lepszy dobry pies niż zły człowiek.*
(dobrý pes je lepší než zlý člověk)
10. *Lepszy żywy pies od zdechłego lwa.*
(je lepší spokojit se s obyčejným)
11. *Nie ciągnij psa za ogon, bo ukąsi./ Psa nie drażnij.*
(netahej psa za ocas, kousne tě/nedráždí psa; zbytečně neriskuj)
12. *Nie dla psa kiełbasa, nie dla kota szpeka (sadło).*
(klobása není pro psa, špek není pro kočku; to není nic pro něho (tebe))
13. *Pies szczeka, wiatr niesie./ Pies szczeka, a wiatr niesie, rozleci się po lesie.*
(lidské klepy se rychle šíří)
14. *Pies tym lepszy, im gorszy.*
(pies tím lepší, čím je horší; čím ostřejší pes, tím lepší hlídač)
15. *Psu i chłopu nigdy nie trzeba wierzyć.*
(psovi a mužskému nikdy nevěř)
16. *Stary pies i stary sługa jedne cnoty mają.*
(starý pes a starý sluha mají stejné ctnosti)
17. *Stary pies i stary sługa najczęściej kończą w nędzy.*
(starý pes i starý sluha mívají stejně smutný osud (končí v bídě))
18. *Strzeż się psa, co milczkiem kąsa. / Najgorszy ten pies, co kąsa milczkiem.*
(střež se psa, co mlčky kouše; dávej si pozor na pokrytce)
19. *Tego pies nie zliże.*
(to se nedá jen tak smazat)
20. *UrządNIK jak pies: tym lepszy im gorszy.*
(úředník je jako pes: čím je horší, tím je lepší)
21. *Wolno psu i na Pana Boga.*
(pes i na Pánaboha zašteká; nikdo se nevyhne pomluvám)
22. *Wśród serdecznych/ najlepszych przyjaciół psy zająca zjadły.*
(uprostřed zábavy nejlepších přátel psi zajíce snědli; dávej si pozor na neupřímné přátele)
23. *Zjadł pies sadło.*
(pes ví, komu sádlo sežral; o někom, kdo se právem cítí provinile)

8.2.5 Rozdíly

i. zooapelativa

• přirovnání nominální

- (být) platný jak pes v kostele ≠ (byč) potrzebny jak koziół w kapuście;
- (byč) rozwścieczony jak pies ≠ (být) rozzuřený jako býk;
- (byč) zmarznięty jak pies ≠ (být) zmrzlý jak drozd;

• přirovnání verbální

- *cítit se někde jako prašivý* pes ≠ *czuć się jak parszywa* owca;
- *chodit kolem něčeho jako* pes *kolem horké kaše* ≠ *chodzić jak* koł *koło gorącej kaszy*;
- *trhat/škubat sebou jak* pes *na řetěze* ≠ *targać się jak* wilk *na tancuchu*;
- *coś jest jak* psu *z gardła wyjęte* ≠ *(je to) jako když to* krávě *z huby vytáhne*;
- *kochać/lubić kogoś jak* psy *dziada (děda) (w casnej ulicy(v těsné uličce))* ≠ *mít někoho rád jako* valach *hříbě/veš v kožichu/lišku v kurníku*;
- *mijać/odtrącać kogoś jak* parszywego psa ≠ *vyhýbat se někomu jako prašivé* ovci;

• rčení nominální

- (být) každý pes *jiná ves* ≠ *pasuje coś jak* wół *do karety* (kočár);
- *ni* pies *ni wydra (ni to kaczor ni to kaczką)* ≠ *není ani* ryba *ani rak*;

• rčení verbální

- *být tak ožralý, že říkal* psovi *slečno* ≠ *być pijany jak* świnia;
- *być nędzny* pies ≠ *ubohý/bídný lidský* červ;
- *(coś zda się)* psu *na bude/na buty* ≠ *je to na* draka;

• charakteristika

- *To* pies *na kobiety!* ≠ *To je ale* bejk *(hřebec, kanec)!* (sexuálně velmi výkonný muž).

• parémie

1. Každý pes na svém dvoře nejsilněji štěká.

Śmielszy kur *na swoich śmieciach niż na cudzych wrotach.*

(na svém je každý hrdinou)

ii. forma zooapelativa

• rčení verbální

- *(ani) pes po něm neštěkne* ≠ *pies z kulawą nogą o nim nie wspomni*;
- *na zajít/chcípnout jako prašivý pes u cesty* ≠ *zdychać/zdechnąć jak pies pod płotem*;
- *nasazovat někomu psí hlavu* ≠ *wieszać psy na kimś* (pomlouvati někoho);

iii. protějšek mimo rovinu zooapelativ

- *pies s nim tańcował/pies go bierz* ≠ *ať si trhne nohou/ať jde k čertu*;
- vulg. *sere pes!* ≠ *kicham/sram na to!*

8.2.6 Deminutivní a adjektivní tvary

▪ PEJSEK/PIESEK

• Přirovnání nominální

- *drobny/mały/jakiś tam piesek* (bezvýznamný úředníček);
- *francuski piesek* (o někom rozmazleném);
- *ślužyc przed kimś/komuś na dwóch łapkach jak piesek* (někoho si předcházet).

• Parémie

i. ryze polské

1. *Kiedy lew ryknie, to pieski cicho siedzą.*

(když se lev zlobí, psíčky se krčí v koutě; slabí n. zbabělí zalézají, zlobí-li se silný, mocný)

2. *Kto mię miłuje i pieska mego szanuje.*

(máme-li někoho rádi, máme rádi i jeho psa; tolerujeme jej se vším všudy)

3. *Małe pieski gorsze od dużych.*

(malý úředníček bývá horší než úředník vysce postavený)

▪ PSÍ/PIESKI+PSI

• Přirovnání nominální

- vulg. *(být) důležitý jak psí hovno*

• Přirovnání verbální

- *je tam zima jako v psí boudě/psírně ↔ zimno jak w psiarni;*
- *lesknout se jako psí kulky ↔ błyszczyć jak psu jaja;*
- *vypadat jako psí kšíry (vypadat hrozně).*

• Rčení nominální

- *psí oddanost ↔ psia wierność;*
- *psí počasí ↔ psia pogoda;*
- *kupić/ sprzedać coś za psi grosz/za psie pieniądze* (velmi levně);
- *pieska/psia służba* (těžká nepříjemná práce);
- *pieski charakter* (vzteklý, zuřivý člověk);
- *Pieska twoja niebieska!* (sakra!; Pieska twoja niebieska! Kopnałem się w tę bolącą nogę!);
- *psi figiel/ psie figle* (hloupý nevhodný žert);
- *psi grzyb* (nejedlý hřib);
- *psi obowiązek/ psie prawo* (povinnost, před kterou není úniku a je třeba ji splnit);
- *psia dusza/kość/noga/para/wełna/wiara* (zatraceně! atd.);
- *Psia jego mać!* (kletba);
- *psia/pieska służba* (těžká, nepříjemná práce);
- *psie szczęście* (nedostatek štěstí);
- *psia zapłata/ psi zarobek* (malý, ubohý plat).

• Rčení verbální

- *mít psí život ↔ mieć psie życie;*
- *dělat psí kusy ↔ płatać psikusy/psoty;*

- *ani psí noha tu nezůstala;*
- *dělat na někoho psí oči/ mít psí oči;*
- *(mít) psí den;*
- *mít psí náladu;*

- *(nie)mieć kogoś na psi pazur* (někým pohrdat).

• Parémie

i. v obou jazycích:

1. *Psí hlas k měsíci/do nebe nedoletí/nedojde.*

Psie głosy nie idą w niebiosy.

(hloupými nápady nebo klepy se nikdo nebude zabývat)

ii. ryze polské

1. *Obejdzie się pse wesele bez marcepanów.*

(psí svatba se obejde bez hostiny, chudáci si nemohou dovolit to, co bohatí)

• Rozdíly

i. zooapelativa

- *(být) studený jako psí čumák ≠ být zimný jak ryba;*
- *přít se o psí chlup ≠ kłocić się o komarowe sadło (přít se o hloupost);*
- *smrdět jako psí kštrý ≠ śmierdzieć jak cap;*
- *spát jako na psí kůži ≠ spać jak zajac;*
- *žít na psí knížku ≠ żyć na kocią łapę;*
- *mieć psi węch (mít psí čich) ≠ mít čich jako ohar;*
- *Pieski syn! Psi synu! ≠ čubčí syn;*
- *trzymać się kogoś/czegoś jak rzep psiego ogona ≠ držet se někoho jako blecha košile, klíště, pijavice, veš;*

ii. forma zooapelativa

• přirovnání nominální

- *(být) poslušný jako pejsek ≠ (być) postuszny jak pies;*

• přironání verbální:

- *chodit za někým jako pejsek ≠ chodzić za kimś jak pies;*
- *rvát se o něco jako o psí kost ≠ gryźć się jak dwa psy o kość;*
- *vulg. být zmrzlý jako psí hovno ≠ być zmarznięty jak pies;*
- *plywać na pieska/ po piesku ≠ plavat jako pes (plácát se ve vodě);*

• rčení

- *nasazovat někomu psí hlavu ≠ wieszac psy na kimś* (neprávem někoho očerňovat);
- *nestojí to ani za psí štěk ≠ zda się to psu na budę;*

iii. protějšek mimo rovinu zooapelativ

- *být studený jako psí nos ≠ być zimny jak głaz (kámen)/ lód (led)/ marmur (marmor);*
- *psí zima ≠ zimno jak v diabli;*
- *otzrymac/zdobyć coś psim swędem ≠ přijít k něčemu jako slepý k houslím;*
- *Kto nie słucha ojca, matki, ten posłucha psiej skóry (psiej kołatki).*
(neposlechneš-li ani otce, ani matky, poslechneš dŭtky; když to nejde po dobrém, tak to půjde po zlém).

8.3 OPICE/MAŁPA

8.3.1 Přirovnání

i. nominální

- *(být) drzý jako opice/stádo opic ↔ (być) bezczelny jak małpa;*
- *(být) chlupatý jako opice ↔ (być) zarośnięty jak małpa;*
- *(být) mrštný/hbitý jako opice ↔ (być) zwinny jak małpa;*
- *(být) škaredý jak opice ↔ (być) brzydki jak małpa;*
- *(být) zlomyslný jako opice ↔ (być) złośliwy jak małpa;*

- <i>(být) učenlivý jako opice;</i>- <i>(být) zvědavý jak opice;</i>

ii. verbální

- *lězt/skákat/šplhat (po skalách/stromech) jako opice ↔ skakać jak małpa (po drzewach);*
- *opićit se po někom ↔ naśladować kogoś jak małpa;*
- *vřeštět jako opice ↔ drzeć się jak małpa;*

- <i>mít ruce vytahané jak opice.</i>

8.3.2 Rčení

i. verbální

- *dělat opičky ↔ robić małpie miny;*

- <i>být sto let za opicemi;</i>- <i>mít (smutnou/veselou/bojovnou) opici;</i>- <i>probrat se z opice (vystřízlivět);</i>- <i>říct/ udělat něco v opici;</i>- <i>vyspat se z opice;</i>- <i>vyspávat opici;</i>

- *robić coś ze zręcznością małpy/ małpią zręcznością/ robić coś małpim ruchem;*
- *robić z siebie małpę (chovat se jako blázen).*

8.3.3 Charakteristika

- *Ty opice jedna! Ty jsi ale opice!* ↔ *Małpa jedna! Ty małpo (jedna/stara/ wredna/ zielona)!* (škádlivá nadávka, potvora)

8.3.4 Rozdíly

- *(být) chytrý jako opice* ≠ *(być) chytry jak lis*;
- vulg. *mít řečí jak opice chcaní* ≠ *(być) gadatliwy jak sroka*.

8.3.5 Augmentativní a adjektivní tvary

▪ OPIČÍ/MALPI

• Rčení nominální

- *opičí láska* ↔ *małpi miłość*;
- *małpia twarz* (ošklivá tvář);
- *Ty małpia mordo!* (nadávka člověku ošklivému v tváři).

▪ OPIČÁK

- *Ty opičáku jeden! To je ale opičák!* ↔ *Ty małpizzone!*

4.4 LEV/ LEW

8.4.1 Přirovnání

i. nominální

- *(být) silný jako lev ↔ (być) silny jak lew;*
- *(być) odważny jak lew;*

ii. verbální:

- *bojovat/bít se/bránit se jako lev ↔ walczyć jak lew;*
- *chodit/přecházet sem a tam jako lev v kleci ↔ miotać się jak lew w klatce;*
- *mít hřívu jako lev/lví hřívu ↔ mieć lwia grzywę;*
- *řvát jako lev ↔ ryczeć jak lew;*

- <i>zívát jako lev (otvírat zeširoka ústa);</i>- <i>zuřit jako lev.</i>

8.4.2 Rčení

i. nominální

- *lev salonů ↔ lew salonowy (švihák pohybující se hojně a rád ve společnosti);*
- *octnout se v jámě lvové/vlčí jámě ↔ znaleść się w paszczy/paszczęce lwa/w lwiej paszczy/paczczęce/w jaskini lwa/lwów/lekej;*
- *spółka z lwem (situace, kdy pouze jedna strana má z obchodu zisk);*

ii. verbální

- <i>zde jsou lvi (nepoznaný kraj);</i>

- *lew se w kimś budzi/rozbudził (stává se odvážným);*
- *jaskinia lwa/lwów/lwia jaskinia (místo, kde někdo nebezpečný má svůj domov a je pánem situace).*

8.4.3 Parémie

i. ryze polské

1. *Kiedy lew ryknie, to pieski cicho siedzą.*

(když se lev zlobí, psíčci se krčí v koutě; slabí n. zbabělí zalézají, zlobí-li se silný, mocný)

2. *Lepszy żywy pies od zdechłego lwa.*

(je lepší spokojit se s obyčejným)

3. *Lew much nie lapie.*

(Velkorysý člověk pohrdá pomlouvači)

8.4.4 Rozdíly

- *být do práce jako lev ≠ pracować jak dziki osiół;*
- *zrucić się na kogoś/coś jak lew ≠ wrhnout se na někoho/něco jak dravci/ hyeny, chrti, kobyłky ...;*
- *Uchodząc przed lwem, wpadł/trafił na niedźwiedzia. ≠ Dostal se z deště pod okap.*

8.4.5 Další tvary

▪ LVÍ/LWI

· Rčení nominální

- *lwia siła/ odwaga itp.*

Rčení verbální:

- *mít lví hřívu/hřívu jako lew ↔ mieć lwia grzywę;*
- *mít lví srdce ↔ mieć lwie serce;*
- *mít na něčem lví podíl ↔ mieć lwia część.*

▪ LWICA

· Rčení nominální

- *lwica salonowa* (světačka, která si o sobě moc myslí)

· Rčení verbální:

- *lwica się w kimś budzi/ rozbudziła* (stává/stala se odvážnou);
- *rzucić się na kogoś/ coś jak podrażniona lwica* (rychle se na někoho wrhnout).

8.5 DRAK/SMOK

8.5.1 Přirovnání verbální

- *to dítě je jako drak* (nezvykle živé);
- *pouštět draka* (puszczać latawca);

- *(być) czarny jak smok*;
- *pić jak smok* (velmi rychle).

8.5.2 Rozdíly

- *bojovat jako drak ≠ walczyć jak lew*;
- *být do práce jako drak ≠ pracować jak dziki osioł*;
- *řádit jako drak ≠ zachowywać się jak wściekły pies*;
- *je to na draka ≠ (coś zda się) psu na budę*;
- *(być) gruby jak smok ≠ být tłusty jak bagoun*.

8.6 UPÍR/UPIÓR

8.6.1 Rčení

i.nominální

- *(być) brzydki jak upiór* (velmi ošklivý);

ii. verbální

- *pierzchnąć/ uciec jak na widok upióra* (něčeho se leknout a v panice utéct);
- *wyglądać jak upiór* (vypadat pohuble, bídně, špatně).

8.6.2 Rozdíly

- *dívat se/hledět/koukat jako upír ≠ *przeć/spoglądać jak sowa**
- *vysát někoho jako upír ≠ *wyssać kogoś do ostatniej kropli krwi**
- *blądzić jak upiór ≠ *chodit jako tělo bez duše**

ZÁVĚR

V předložené bakalářské práci jsem se snažila proniknout do frazeologie ze dvou odlišných stran. Ačkoliv se mi do rukou dostalo mnoho zdrojového materiálu a přečetla jsem práce psané česky i polsky, vrátila jsem se k terminologii Františka Čermáka, kterou shledávám jako nejpřehlednější a nejpropracovanější. V tomto smyslu tedy pramenem nejvhodnějším. Porovnávala jsem také hesla v různých frazeologických slovnících. Za nejpatříčnější výchozí pramen pro komparaci považuji práci Evy Mrhačové a Renáty Ponczové, poskytující praktický přehled frazeologických jednotek obou jazyků.

V první, teoretické části, jsem se věnovala frazeologii jako vědě. Ukázalo se, jakým je ve smyslu jazykového bádání unikátem. V lingvistice jsme zvyklí odkazovat se neustále na striktně daná pravidla. Stále se řeší otázka, co je kodifikováno, co kodifikaci nepodléhá, co kodifikováno bude. Frazeologie naproti tomu vystupuje v kontrastu se vším většinovým, co je v jazyce pravidelné. Anomálie, o které v tomto smyslu hovoříme, je ve frazeologii všudypřítomná a je jejím základním rysem. Díky tomu se také frazeologie dlouhou dobu chápala jenom jako jakýsi soupis nebo souhrn toho, co systém pravidelného jazyka nemůže pojmout. Ačkoli by se mohlo opravdu zdát, že není možné takové jednotky, které nezapadají do pravidelného syntagmatu či paradigmatu, klasifikovat, přichází frazeologie přece s důkladně propracovanou strukturou, vytváří si svůj vlastní „frazeologický“ systém, naprosto schopný konkurovat sémantickým a formálním poměrům panujícím ve spisovném jazyce. Je zajímavé si v souvislosti s tímto aspektem uvědomit, že tam, kde kodifikace v jazyce podřízeném pravidlům v jistém smyslu udržuje jeho existenci, ve frazeologii by tuto existenci znemožnila. Frazeologické jednotky podléhají prostřednictvím mluvčích každodenní aktualizaci, vyvíjejí se, pohybují se od promluvy k promluvě v jiném kontextu a nelze striktně určit, která frazeologická jednotka se používá v které situaci. V této souvislosti můžeme poukázat také na skutečnost, že ačkoliv nás nikdo nikdy neučil, kdy ten který frazém může v komunikační situaci vystupovat, jsme schopni jej bez problému do řeči zapojit.

Tím se plynule dostávám k druhé části své práce, k části praktické, která už nahlížela na frazeologii jako na vlastní frazeologické jednotky, v našem případě v rovině češtiny a polštiny, jazyků navzájem velice blízkých.

Při frekvenční analýze se ukázalo, že i frazeologie obou jazyků jsou si ve velké míře podobné. Vůdčí zooapelativa se v rámci tematických skupin nijak výrazně neliší, můžeme říci, že v téměř analogickém pořadí vystupují v obou jazycích.

U zooapelativ *kůň* a *pes*, která vedou v rovině názvů zvířat celkově, můžeme sledovat výrazné rozdíly, co se počtu frazémů týče. *Kůň* vystupuje v češtině v 39 frazémeh, v polštině v 51. *Pes* se v češtině objevuje v 78 frazémeh, v polštině dokonce v 109 frazémeh. Tato skutečnost nám jasně říká, že polská frazeologie je v tomto ohledu bohatší než česká.

Pokud sledujeme využití zooapelativa *kůň*, jasně se nám ukazuje, že polština jej užívá mnohem více v přeneseném slova smyslu. Dobře je to patrné v oblasti paremiologických jednotek a verbálních rčení, např. *dostać konia*, ve smyslu dostat pětku ve škole. Čeština se obecně zaměřuje spíše na fyzickou stránku zvířete, jmenujme např. ryze český frazém *kopat/bít kolem sebe jako splašený kůň*. Dalším výrazným rozdílem je existence deminutiva *koník* v polštině, které čeština postrádá.

U zooapelativa *pes* se jazyky rozcházejí výrazněji. V rámci přirovnání vystupuje v češtině i v polštině početně přibližně stejná skupina frazémů, u kterých nenajdeme protějšek v druhém jazyce, např. ryze české *sluší mu to jako psovi uši* nebo ryze polské *klamac jak pies*. Výrazný rozdíl co do počtu frazémů tvoří na polské straně přes dvacet paremiologických jednotek, pro které nenajdeme v češtině ekvivalent.

Ve skupině cizokrajných zvířat, s bazovými lexikálními jednotkami *opice* pro češtinu a *lev* pro polštinu, nacházíme převažující shodu. U zooapelativ *opice* vede čeština, která nabízí početnou skupinu frazémů, zejména přirovnání a rčení, která se v polštině vůbec nevyskytují. Jedná se o užívání výrazu *opice* ve smyslu *kocovina*. Naproti tomu u zooapelativa *lev* se polská frazeologie zajímavě liší tím, že připouští existenci přechýleného tvaru – *lvice*. Přechyluje nejen tvar jako takový, ale též celé frazeologické jednotky, srov. *lew salonowy* ↔ *lwica salonowa* a *lew se w kimś budzi/rozbudził* ↔ *lwica się w kimś budzi/rozbudziła*.

Jako nejkontrastnější se jeví zooapelativum *drak*. Nenajdeme zde ani jeden frazém, který by existoval formálně v obou jazycích. Jako zajímavost můžeme zmínit, že polština nezná vůbec „papírového“ draka.

Plně souhlasím s Evou Mrhačovou, když konstatuje, že frazeologie patří k nezajímavějším oblastem vědy o jazyce. Ve své práci vidím podnět k dalšímu jazykovému studiu, především ke komparaci frazeologických jednotek příbuzných jazyků, a to

nejen formální, ale i sémantické, které nebyla při registrování frazeologických jednotek dosud věnována pozornost.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Národní knihovna v Praze

BĄBA, Stanisław, DZIAMSKA, Gabriela, LIBEREK, Jarosław. *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2000. 775 s. ISBN 83-01-11810-5.

ORŁOŚ, Teresa Zofia, HORNIK, Joanna. *Czesko-polski słownik skrzydlatych słów* . 1. wyd. Kraków : Universitas, 1996. 374 s. ISBN 83-7052-373-0.

PIETRAK-MEISER, Halyna. *Czeskie wyrażenia i zwroty frazeologiczne na tle porównawczym polskim* . Lublin : Katol. Uniw. Lubelski, 1985. 247 s. Wyzd. Nauk humanistycznych.

PIETRAK-MEISER, Halyna. *Słownik frazeologiczny czesko-polski*. 1. wyd. Lublin : Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1993. 380 s. ISBN 83-00-00204-9.

ŚWIERCZYŃSKI, Andrzej, ŚWIERCZYŃSKA, Dobrosława, MRHAČOVÁ, Eva. *Slovník přísloví v devíti jazycích*. Praha : Universum, 2008. 303 s. ISBN 978-80-242-2021-5.

Czesko-polski słownik zdradliwych wyrazów i pułapek frazeologicznych. Teresa Zofia Orłoś. 1. wyd. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003. 385 s. ISBN 83-233-1732-1.

Městská knihovna v Praze

MRHAČOVÁ, Eva, PONCZOVÁ, Renáta. *Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice : česko-polský a polsko-český slovník*. Ostrava : Tilia, 2003. 268 s. ISBN 80-86101-75-4.

SKORUPKA, Stanisław. *Słownik frazeologiczny języka polskiego ; [Tom] 1, A-P*. 2. wyd. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1974. 788 s.

SKORUPKA, Stanisław. *Słownik frazeologiczny języka polskiego ; [Tom] 2, R-Ž*. 2. wyd. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1974. 905 s.

Moravská zemská knihovna v Brně

BALOWSKI, Mieczysław. *České a polské srovnávací studie* . 1. vyd. Praha : Karolinum, 1993. 169 s. Práce z dějin slavistiky ; 16. ISBN 80-7066-792-3 .

BASAJ, Mieczysław, RYTEL-KUC, Danuta. *Słownik frazeologiczny czesko-polski : skrypt dla studentów bohemistyki*. Katowice : Uniwersytet Śląski, 1981. 344 s.

ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná = Czech and general phraseology*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2007. 718 s. ISBN 978-80-246-1371-0.

Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích

ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie češtiny*. 1. vyd. Praha : Univerzita Karlova, 1982. 239 s.

Jiné zdroje

<http://www.frazeologia.pl/frazeologia/frazy.php?s=slovníky> (23.4. 2009)